

RABİA KARA **

Türk Edebiyatında Kasîde-i Münferice Şerhleri*

Kaside-i Münferice Commentary in Turkish Literature

Ö Z E T

Arap ve Türk edebiyatında, tasavvuf çevrelerinde büyük bir ilgiye mazhar olan Kasîde-i Münferice, 11. yüzyılda İbnü'n-Nahvî tarafından kaleme alınmış tasavvufî muhtevalı bir manzumedir. Sağlam nüshalarda kırk, sair nüshalarda kırk altı beyte kadar çıkan kasidenin tamamında Allah'a teslimiyet ve güven zikredildikten sonra zorlukların ve musibetlerin de geçici olduğu ifade edilir. Nitekim, sıkıntılı kimselerin virdi haline gelen kaside, kimi dua mecmualarında da kendisine yer bulmuştur. Bünyesinde İsm-i A'zam'ın yer alması üzerine görüş birliğinde bulunan alimler, kasideyi okuyacak kimselere birtakım faydalar sağlayacağını söylerler. Kasîde-i Münferice, tasavvufî muhtevalı hasebiyle, içerdiği müphem manaların açığa kavuşması, şerh edenlere sağlayacağı faydaya yönelik inanç, ezberleyenlere ve okuyanlara kolaylık sağlaması gibi sebeplerle 17. yüzyıldan, günümüze değin birçok kez şerh edilmiş ve böylece Türk edebiyatında, en çok şerh edilen Arapça metinler arasında yerini almıştır. Bu çalışmada, Kasîde-i Münferice'nin nazımı İbnü'n-Nahvî'nin hayatına kısaca değinildikten sonra Kasîde-i Münferice'ye dair teknik bilgilere ve muhtevalarına yer verilecektir. Sonrasında kasideye yapılan şerhler; teknik özellik, muhtevalar, takip edilen şerh metodu, üzerine yapılan akademik çalışmalarla birlikte incelenerek, Türk edebiyatında, Kasîde-i Münferice'nin konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Kasîde-i Münferice, which has a great interest in mysticism circles in Arabic and Turkish literature, is a poem with mysticism content written by Ibn al-Nahvi in the 11th century. It is stated that difficulties and calamities are also temporary after surrender and trust in God are mentioned in all of the odes, which are up to forty-six verses in intact copies and up to forty-six verses in other copies. As a matter of fact, the eulogy, which has become the virdi of the troubled people, has even found a place for itself in some prayer journals. The scholars who agree on the inclusion of "ism-i Azam" in its structure do not neglect to mention the benefits it will provide to those who will read the qasida. Due to its mystical content, Kasîde-i Münferice has taken its place among the most annotated Arabic texts since the 17th century, due to its ambiguous meanings, the belief that it will benefit those who comment, and the convenience of those who memorize and read. In this study, after briefly mentioning the life of İbnü'n-Nahvi, the poet of Kasîde-i Münferice, technical information about Kasîde-i Münferice and its content will be given. The annotations made to the kaside afterwards; In this study, the position of Kasîde-i Münferice in Turkish literature will be tried to be determined by examining the technical features, content, the commentary method followed, together with the academic studies on it.

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.09.2021 / Kabul Tarihi: 23.11.2021.

Bu çalışma, Prof. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında, tarafımızca hazırlanan "Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere ve Mustafâ İsmâeddîn Üsküdarî'nin Şerhi Kasîdeti'l-Münferice'si" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (rabiakaraa1@gmail.com), Orcid Id: 0000-0002-8997-4308.

ANAHTAR KELİMELER

Kasîde-i Münferice, İbnü'n-Nahvî, şerh, tercüme, tasavvuf.

KEYWORDS

Kasîde-i Münferice, İbnü'n-Nahvi, commentary, translation, mysticism.

Giriş

İbnü'n-Nahvî ve Kasîde-i Münferice

İbnü'n-Nahvî olarak ünlenen, tam künyesi Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf olan Nahvî, 433/1041 yılında Tevzer'de doğar. Doğum yerine dair bilgiler karışıklık ihtiva etmektedir, yaygın görüşün aksine bazı kaynaklarda doğum yeri olarak Kayravân yer almaktadır (Alzyout, 2013). Tavzer'de başladığı öğrenimine Kayravân'da devam eder, öğrenimini nihayete erdikten sonra kendisi de ders vermeye başlar. "İbnü'n-Nahvî" lakabının gramer dersine ağırlık vermesinden dolayı aldığı düşünülmektedir. Fakat, Hassan Alzyout, çalışmasında babasının nahivci olduğunu bu sebepten bu adı almış olabileceği ihtimali üzerinde durur (Alzyout 2013: 4). Tunus'ta ders vermeye başlamadan evvel, Abdullâh el-Mâzinî, Ebû Zekeriyâ eş-Şakratisî, Alî b. Muhammed er-Rabaî ve Abdülcelîl er-Rabaî ve el-Mâliki gibi devrin önde gelen simalarından ders alır (Alzyout 2013: 5; Elmalı 2002: 39). Sert mizacı, bulunduğu yerlerde uzun süre kalamamasına sebep olur. Tunus'da ders verdiği esnada yöneticilerle anlaşamayınca Fas'a gider ve Fas'da İshâk Şirâzi'nin *el-Lüma' fi İlmi'l-Usul* adlı eserini okutur (Alzyout 2013: 5). Burada da kısa bir müddet kaldıktan sonra Benî Hammâd Kalesi'ne döner (Durmuş, Elmalı 2000: 163). "Mısır'a ve Mısır halkına duyduğu özlemi, oradan ve onlardan ayrılmanın dayanılmaz acısını dile getirdiği, Nil kenarındaki çardaklardan birinin onun için Dicle ve Bağdat'tan daha iyi olduğunu ifade ettiği şiirine bakılırsa Mısır'da uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır. (Elmalı 2002: 39)" Mısır'da uzun süre kalan İbnü'n-Nahvî, Hacc ibadeti için yolar çıkar, döndükten kısa bir müddet sonra da Benî Hammâd Kalesi'nde 513/1119-20 yılında vefat eder (Elmalı 2002: 41).

Ramazan aylarında *İhyâ'yı* 30'a bölüp her gün bir bölümünü okumasından hareketle Gazzâlî'ye bağlılığı ile ünlenir (Durmuş, Elmalı 2000: 163). Nitekim kendi döneminde yaşayan kimseler, çevresi ve devrin

ileri gelenlerince Gazzâlî ile denk tutulur. el-Kâdî Ebû Abdillah b. Hammâd, “Ebu’l-Fazl beldemizde ilim ve amel yönünden Irak’taki el-Gazzâlî gibidir” ifadelerini kullanır (Elmalî 2002: 40). Yaygınlık kazanan bu görüş, *Kasîde-i Münferice*’ye yapılan şerhlerin mukaddimelerinde de kendine yer bulmaktadır. Örneğin, Rüstem Paşa-zâde’nin *Şerh-i Kasîde-i Münfericesi*’nde şu ifadeler yer alır:

Aşlı bilâd-ı İfrikiyyeden olan medîne-i Tevzerdendir. Ba‘de mehatt-ı riḥâl kümmel-i ricâl ve maḫşad-ı terḫâl efâzıl ve emâşil olan Ḳal‘a-ı Ḥammâd’da sâkin olmuşdur. Ol diyârũñ ehli dirler idi ki bizim diyârımızda Ebu’l-Faḍl kendü diyârunda İmâm Ğazzâlî gibidür ya ‘nî anũñ ‘adîli ve ol zât-ı bî-tebdîlũñ meşîlidür. Târîḫ-i hicretũñ biş yüz on üçünde dâr-ı nâ‘ime intikâl ve civâr-ı kerîme irtihâl eylemiş. İmâm Ğazzâlî daḫi bu senede terk-i ḫâne-i miḫnet ve teveccüh-i menzil-gâh-ı rāḫat itmişdür” (Kaya 2021: 37).

İbnü’n-Nahvî, kimi kaynaklarda tasavvufî kişiliğe sahip bir kimse olarak değerlendirilmektedir. İctihada meyli, Gazzâlî’ye olan bağlılığı ve taklitten uzak fakihliğine dayandırılan bu görüşler, rivayetlerle de desteklenmektedir (Durmuş, Elmalî 2000: 163). İbn Hirzihim tarafından da nakledilen rivayetler ve kerametlere yine *Kasîde-i Münferice*’ye yapılan şerhlerin mukaddimelerinde rastlamaktayız. Örneğin, Mustafâ İsmâmeddîn Üsküdârî’nin *Şerhü Kasîdeti’l-Münferice* adlı çalışmasında İbnü’n-Nahvî’nin kerametine dair şu ifadeler yer alır:

Onun kerametlerini rivayet edip, kabrine çokça ziyarette bulunmuşlardır. O makbul rivayetlerinden birinde nakl olur ki: “Nahvî bir gün Hicaz tarafına gitmeye niyetlenir. O sırada ehli ve ailesi ona karşı gelir. “Sen bizi kime bırakıyorsun, bizim ihtiyaçlarımızı kim karşılayacak, bizi kim koruyacak, yiyeceğimizi ve giyeceğimizi, nafakamızı kim üstlenecek?” derler. Onların bu sözleri üzerine İbnü’n-Nahvî, mübarek eline bir yaprak alır ve ona bir şey yazıp ailesine verir. Bunun onları koruyacağını söyleyip açmamaları gerektiğini tembihler. Sonra “her gün bir adam gelecek, o benim vekilimdir, sizin bütün ihtiyaçlarınızı karşılayacak” der. Bu söz üzerine sefere çıkar. Her gün bir adam gelir ve onların ihtiyacını karşılar. Onlar gelen

adamı tanımazlar ve kağıtta yazılanı da bilmezler. Sonrasında bir gün kağıdı açarlar ve bu beyti bulurlar:

أنا الذي وجهت وجهي له هو الذي خلفت في اهلي

¹ فأنه ارفق مني بهم وفضله اوسع من فضلي

Ebû Muhammed et-Tâhertî, Ebû Abdullah İbnü'r-Remmâme ve Ebû İmrân es-Sanhâcî gibi birçok öğrenci de yetiştiren İbnü'n-Nahvî, ömrünün sonuna değin Tevzer'deki çiftliğinin geliriyle geçinmiştir (Durmuş, Elmalı 2000: 163).

el-Ferec bade's-şidde, Ümmü'l-ferec, el-Fütûh olarak da bilinen (Çölgenli 2013: 75) Kasîde-i Münferice, İbnü'n-Nahvî tarafından kaleme alınmış tasavvufi muhtevalı bir manzumedir. Yaygın görüşün aksine Tâcüddîn es-Sübkî, kasideyi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İbrahîm el-Endelüsî el-Kuşeyrî'ye isnâd ederken; Brockelmann, el-Gazâlî'ye (590/1194) de isnâd edildiğini ifade eder (Alzyout 2013: 10). *Kasîde-i Münferice*, Arap ve İslam edebiyatında, tasavvuf çevrelerinde Ka'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde*'si ve İmam el-Bûsîrî'nin aynı adı taşıyan kasidesi kadar üne kavuşmuştur (Elmalı 2002: 41). Allah'a güvenin ve teslimiyetin ifade edildiği bu kaside, zikredilen rivayetler üzerine İbnü'n-Nahvî, Tevzer dışındayken, zorbalardan malının gasp edilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Mezkûr rivayete göre kasidenin inşasından sonra malı gasp eden zat, bir rüya görür ve uyanır uyanmaz korkusundan çaldığı malı iade eder (Elmalı 2002: 41; Çölgenli 2013: 75). Rivayet, kasideye yapılan şerh ve tercümelerde de bu şekliyle yer almaktadır.

Kasîde-i Münferice'nin faziletlerine dair birçok malumat vardır. Sıkıntılı kimselerin virdi haline gelen bu manzumede alimlerin de görüş birliği üzerine isim-i A'zam'ın zikredildiği ifade edilir. Takiyüddîn es-Sübkî, kasideyi dua olarak okuyacak kimselerin dualarının da kabul olacağını söyler. Bu bilgiye Hüseyin b. Rüstem'in *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'sinde rastlamaktayız: "İmâm Takiyüddîn Sübkî rahmetu'llâhi te'âlâ hazretleri kendülere bir şiddet işâbet itse bu kaşîde-i şerîfe[yi] inşâ iderler imiş.

¹ "Ben yüzümü, ehlimi ve ailemi kendisine bıraktığıma döndüm. Muhakkak ki o, aileme karşı benden daha merhametlidir. Ve onun keremi benimkinden çoktur ve geniştir" (Kara, 2021: 137).

Ve buyururlar imiş ki bir kimesneye şiddet işâbetitse bu kaşîde-i mübârekeyi tahâret-i kâmile üzere huzûr-ı kalble kimseye tekellüm itmeden kırk kerre kırâ'atitse ve hâcetini Hazret-i kâdiyu'l-hâcatdan su'âlitse Hakk te'âlâ hazreti hacetîn kaža vü murâdın devâ eyler. (Kaya 2021: 79)" Ayrıca kasidenin müstecaplığına yönelik inançlar artınca, kendine dua mecmualarında da yer bulmuştur. Mesela Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevi'nin *Mecmuâtü'l-Ahzâb* adlı mecmuasında, *Kasîde-i Münferice* dua olarak yer alır (Elmalı 2002: 42; Çölgenli 2013: 75).

Kasîde-i Münferice, daire-i muhtelifeden mütedârik (habe) bahri üzere kaleme alınmıştır, dolayısıyla vezni fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün/fe'ilün'dür. Kasidenin veznine dair bilgiye kasideye yapılan şerhlerde de rastlamaktayız. Örneğin, Ankaravî, *Hikemi Münderice fî Şerhi'l-Münferice* adlı çalışmasında kasidenin veznine yönelik şu ifadeler yer verir: "Aşlı sekiz kerre fâ'ilündür eczâsınıñ ba'zısı maqtû'u ba'zısı maħbündür (...)ve bunuñ taqtı'ı meşelâ böyle demek olur. fa'lün, fa'lün, fe'ilün, fe'ilün, fa'lün, fe'ilün, fe'ilün, fe'ilün ve sayir ebyâtı dahı âhirine dek buña göre kıyâs eyle" (Alzyout 2013: 58).

Kasîde-i Münferice'nin sağlam nüshalardan hareketle kırk beyitten müteşekkil olduğu kabul edilmektedir. Nitekim şârihler² ve âlimler kasidenin kırk beyit olmasının sebebinin kırk sayısının faziletine dayandırmaktadırlar. Fakat kimi çalışmalarda kasidenin evveline ve ahirine beyitler eklendiği ifade edilmektedir. Örneğin, şârihi belirsiz *Kasîde-i Münferice Şerhi*'nde bu hususa yönelik şu ifadeler mevcuttur: "Lâkin ba'zı nüshalarda evveline vü âhirine münâsib bir kaç ebyât

²"Nâzım hazretleri Allâhu te'âlâ a'lem bu kırk 'aded-i ebyâtla esrârı'lerba'îniyye îmâ vü işâret kılmışlardır ki ekşer-i eşyâ 'aded-i erba'în üzre halk olmuş ve kırk günde kemâl bulmuşdur ve meşâyih-i 'izâm erbâ'îniyyâta müte'allık çok esrâr söylemişlerdür.(Alzyuot 2021: 187)"; "Kırk olmasının nüktesini şöyle beyân ve bu veche ile 'ayân iderler ki nâzım hazretleriniñ murâdı bu kırk 'aded ebyâtla erba'inde olan esrâra îmâ vü işâretdür. Ekşer-i eşyâ erba'în üzere yaratılmışdur ve kırk günde kemâl bulmuşdur. Ve meşâyih-i kibâr erba'înâta müte'allık çok esrâr yazdılar. Biri insânıñ hilkatidür ki kırk gün nutfe ve kırk gün 'alaka ve kırk gün muzğa ve sebâblığı kırk sene temâm olur. Ve iki nefhânıñ arasında kırk sene tedbîr olunur ve Âdem 'aleyhi's-selam tıynetde kırk gün eylendi. Ve Allâhu te'âlâ Âdem 'aleyhi's-selâmıñ tıynetini yed-i kudretiyle kırk şabah tahmîr eylediği hadîs-i kudsîde vârid olmuşdur. Ve Mûsa 'aleyhi's-selâmıñ Tûr-ı Sînâ'da meva'idesi kırk idi. Deccâlîñ arzında saltanatı kırk gündür ve nüfesânıñ demi gördükde 'iddeti kırk gündür. Ve Allâhu te'âlâya ihlâş kırk şabahda olup yenâbî'-i hikmet dahı kırkıñ temâmında kalbden lisân üzerine gelür" (Kara 2021; 211).

*dahı getürmişler ol ebyât nâzım hazretleriniñ olmaduğı ‘aql-ı selīm ve tab‘-ı müstakīm şāhiblerine katı vāzih ü mübeyyendür.”*³ İncelediğimiz şerhler içerisinde beyit sayısındaki tutarsızlığı tespit edecek ifadelerle rastlamaktayız. Nitekim Ankaravî, *Hikem-i Münferice fî Şerhi’l-Münferice* adlı çalışmasında “*ibtidā-yı kaşîdeden bu beyte gelinceye dek tamām kırk beytdür*” (Alzyout 2013: 187) ifadelerine yer verirken; Yahyâ b. Abdullâh, kasidenin kırk bir beyitten müteşekkil olduğunu söyleyip “*Şeyh Zekeriyâ el-Enşārî eş-Şâfi’iniñ nüshasında bu iki beytüñ yirine beş beyt vâki’ olmuşdur*”⁴ ifadesiyle de sair nüshalarda gördüğü beyitleri belirtir. Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî ise kırkinci beyte geldiği esnada “*böyle olunca ol kaşîdeden bu beyt ile kırk ebyât olur*” (Kara 2021: 211) ifadesiyle kasidenin kırk beyt olduğunu belirtir, sonrasında da “*bu kaşîdeniñ evvel ü āhirinde olan ebyâtlardan evvelinde hamd ü şenâyı ifāde iden beytler bulunmamışdur. Ammā āhirinde olan ebyât fakîriñ nüshasında bulunduğundan ba‘zı müşküllerin hall idüp şerh olunmuşdur*” (Kara 2021: 211) diyerek çalışmasında kırk altı beytin şerhine yer verir.

Türk Edebiyatında Kasîde-i Münferice ve Literatür

Kasîde-i Münferice’ye yapılan şerhlere derli toplu olarak ilk kez Sadık Yazar doktora tezinde değinir. (Yazar 2011: 562-572). Yazar, mezkûr çalışmasında 13 şerhten bahsederek 10 çalışmanın tanıtımına yer verir. Yazar ve Cihan Okuyucu danışmanlığında Hassan Alzyuot tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi, *Kasîde-i Münferice*’ye yapılan şerhlerden birinin müstakil olarak akademik bir yazıya konu olduğu ilk çalışmadır. Alzyuot, İbnü’n-Nahvî ve *Kasîde-i Münferice*’yi tanıttığı ilk bölümden sonra Ankaravî’nin *Hikem-i Münferice Fî Şerhi’l Münferice*’sinin çeviriyazı metnine yer vererek inceler (Alzyuot, 2011). *Kasîde-i Münferice*’nin şerhlerine dair müstakil ikinci akademik çalışma, Ramadan Doğan tarafından yapılmıştır. Doğan, ilgili çalışmasında daha evvel yapılan çalışmalarda yer aldığı çerçevede kasideye yapılan şerh ve tercümeleleri zikrettikten sonra Mustafa Behcet Bin Muhammed Sâlim’in *Azoû’l-Behçe fî Şerhi’l-Münferice*’sinin Latin harfli metnini takdim eder (Doğan 2020:

³ Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 815.

⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, 1035.

115-131). *Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerhlere dair bir diğer çalışma Zeliha Kaya tarafından gerçekleştirilmiştir. Kaya, Hüseyin Bin Rüstem'in *Kasîde-i Münferice Şerhi'*nin çeviriyazı metnine yer verir ve çalışmayı muhteva ve şerh metodu açısından inceler (Kaya, 2021). *Kasîde-i Münferice'*nin şerhlerine dair bir diğer çalışma ise tarafımızca yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde *Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerh ve tercümler, muhteva ve takip edilen şerh metodu açısından detaylı olarak incelenmiş olup, nüshalarına dair teknik bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin *Şerhü Kasîdeti'l-Münferice'*sinin çeviriyazı metnine yer verildikten sonra metin, muhteva ve takip edilen şerh metodu açısından incelenmiş, indeks ve sözlüğe de yer verilmiştir (Kara, 2021). *Kasîde-i Münferice'*nin şerhlerine dair son çalışma Ramadan Doğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğan, XVII. yüzyılda müellifi bilinmeyen bir *Kasîde-i Münferice* şerhini konu alan yazısında, kısa bir girişten sonra, şerh metnini Latin harfli olarak takdim eder (Doğan, 2021).

Yukarıda ifade edildiği üzere *Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerhler müstakil olarak yalnızca 5 akademik çalışmaya konu olabilmıştır. *Kasîde-i Münferice'*nin tespit edilen şerhleri ile yapılan çalışmalar kıyaslandığında, bu sayının oldukça az olduğu fark edilmektedir. Dolayısıyla *Kasîde-i Münferice'*nin Türk edebiyatındaki konumunun belirlenebilmesi ve ilgili literatürün oluşabilmesi için şerhlerin tespit edilmesi ve teknik özellikleriyle birlikte tafsilatlı incelemelere tabii tutulmasının gerekliliği ortadadır. Bu çalışmada, Türk edebiyatında *Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerhler; teknik özellik, muhteva ve takip edilen şerh metodu açısından tanıtılarak daha evvel ifade edilmiş bilgilerin güncellenmesi ve detaylandırılması amaçlanmış olup, *Kasîde-i Münferice'*nin Türk edebiyatındaki konumunun ortaya konması hedeflenmektedir.

KASİDE-İ MÜNFERİCE ŞERHLERİ⁵

1. Yahya b. Abdullâh, Şerh-i Kasîde-i Münferice⁶

1.1 Hayatı

Taradığımız kaynaklarda hayatına dair herhangi bir bilgiye rastlanılamayan Yahya b. Abdullâh'ın mevcut eserlerinden hareketle bazı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa 1035 numarada kayıtlı olan *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışmanın hatimesinde yer alan bilgiye göre eser, 7 Zilhicce 1009/9 Haziran 1600 tarihinde nihayete ermiştir. Bu bilgiden hareketle, Yahya b. Abdullâh'ın 1600'lü yıllarda hayatta olduğunu tespit edebilmekteyiz. Bu bilginin yanı sıra Sadık Yazar, *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'yi tanıttığı çalışmasında Yahya b. Abdullâh ait *Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr* adlı *Kaside-i Bürde*'ye yaptığı şerhten de bahseder. Mezkur eser I. Ahmed'e sunulmuştur ve hatimesinde 1013/1605 yılında Mısırda tamamlandığı yer almaktadır (Yazar 2011; 562-563). Dolayısıyla Yahya b. Abdullâh, 1605 yılında Mısır'dadır. Bu bilgiler ifade edilen ilk tespitleri de teyit eder niteliktedir.

1.2 Eseri

Şerh-i Kasîde-i Münferice'nin Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 1035⁷ ve Tire Necip Paşa Kütüphanesi 402 olmak üzere iki nüshası tespit edilebilmiştir. Eserin müellifinin Yahyâ b. Abdullâh olduğu bilgisine 1b sayfasında yer alan "... bu za' ifü'l-müznibi'l-muhtâci'l-fakîr Yahyâ b. 'Abdullâh..." ifadesinden ulaşmaktayız. Hatimede yer alan bilgiye göre eser, 7 Zilhicce 1009/9 Haziran 1600 tarihinde tamamlanmıştır: "...hâzihi'l-münfericetü'l-mübâreke fî hicreti'n-nebeviyye fî sene tis'a ve elf

⁵ Türk edebiyatında *Kasîde-i Münferice*'ye yapılan şerhleri tanıttığımız bu bölümde geniş ölçüde Sadık Yazar'ın çalışmasının ilgili bölümünden istifade edilmiştir (Yazar 2011: 562-572).

⁶ Bu eser üzerine, Prof. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında Salih Gençer tarafından doktora tezi hazırlanmaktadır.

⁷ Çalışmamızda yer alan değerlendirmeler bu nüsha üzerinden yapılacaktır.

mine's-ş-şuhûri zi'l-hicce fî seb'a...". İstinsah kaydında yer alan bilgiye göre ise eser, Cemâziyelevvel 1020/ Ağustos-Eylül 1611 tarihinde istinsah edilmiştir: "zaîfü'l-'ibād Muhammed bin 'Ali (...) bi-hürmeti'l-nebiyyi li-sene işrîn ve elf min şuhûri āhir-i cemāziye'l-evvel".

Yahyâ b. Abdullâh, besmele, hamdele ve salvele ile başladığı eserine Arapça bir sebab-i telîf bölümüyle devam eder. Şârih, eserini sadaka-i câriye olarak, okuyan kimselerin kendisine dua etmesi için kaleme aldığını ifade eder. Daha sonra *Kasîde-i Münferice*'nin faziletlerinden bahseden şârih, kasidenin okunuş sayısına değinirken diğer şerh/tercümelerden farklı bir tutum sergiler. Diğer çalışmalarda kasidenin kırk kere okunmasının, okuyan kimseye fayda sağlayacağı ifade edilirken Yahyâ b. Abdullâh, kırk bir kere okunması gerektiğini söyler. *Kasîde-i Münferice* hakkında teknik bilgilere de değinen şârih, sonrasında şerhine geçer. Şerhini nihayete erdirdikten sonra beyit sayısına değinir, denk geldiği nüshalarda farklı beyitlerin yer aldığını ifade ettikten sonra bu beyitlerin kime ait olduğunu da belirtir: "*Şeyh Zekeriyâ el-Enşârî eş-Şâfi 'înüñ nüshasında bu iki beytüñ yerine beş beyit vâki' olmuştur. Ammâ 'Alî b. Yûsuf b. Nahvî rahmetu'llâhi aleyh nüshasında وای حسن اذّ العلم اذّ / في العلم اذّ وَاَفَا بِسَحَابِهِ الْخَلِجُ*" Yahyâ b. Abdullâh bu ifadelerden sonra "*hâtimetü'l-kitâb*" başlığı açarak eseri kaleme alışı sebebi, kasidenin muhtevası ve şerhinde nelerden bahsettiğine değinir. Dolayısıyla burada yer alan bilgiler mukaddimede yer alan bilgiler ile paralellik gösterir.

Şerh-i Kasîde-i Münferice, teknik açıdan incelendiği taktirde klasik şerh üslubundan uzak özellikler barındırdığı tespit edilmektedir. Klasik şerhlerde bilhassa çalışmamızda yer verdiğimiz *Kasîde-i Münferice*'ye yapılan sair şerhler incelendiğinde, şerh metnine dair ilk işlemi ele alınan kelimenin manasına dair açıklamalar ve gramatikal izahların oluşturduğu görülmektedir. Fakat *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'de bu minvalde bir değerlendirme söz konusu değildir. Nüshada kaynak metin, şerh metninden ayrılmak üzere üzeri kırmızı mürekkeple çizilir. Şârih, evvela beyti birimlere ayırmak yerine yekun olarak ele alır, nesre çevirir. Bu işlemden sonra Yahyâ b. Abdullâh'ın beytin muhtevasına yönelik malumata yer verdiğini tespit edebilmekteyiz. Beytin muhtevasına değinen şârih, bir sonraki işlem olarak kelimeleri ele alır, sarf ve nahiv

açısından değerlendirmelerde bulunur. Kelimelere dair yapılan değerlendirmeler sonrasında tekrar beytin muhtevasına döner ve verilmek istenen mana üzerinde durur. Beytin muhtevasına yönelik yaptığı izahlarda başta ayet ve hadislerle işaret etmek üzere birçok kaynaktan yararlanır. Yelpazesi geniş kaynak kullanımı, kimi zaman konudan uzaklaştırırsa da şerh metnini zenginleştirir niteliktedir. Beyitte yer alan kelimelere dair tafsilatlı değerlendirmeler ve beytin muhtevasını açığa çıkarmaya yönelik başta ayet ve hadislerle edilen işaretler olmak üzere, muhtelif kaynaklardan geniş ölçüde istifade etme gibi hususiyetler, eseri açıklama yönü ağır basan bir şerh⁸ olarak değerlendirmemize olanak sağlar. Yahyâ b. Abdullâh, ele aldığı beyti şerh ettiği esnada “beyt” başlığı aşarak beytin manzum bir tercümesini de yapar. Dolayısıyla çalışma, mensur bir şerh olmasının yanı sıra *Kasîde-i Münferice*’ye yapılan tercüme hüviyeti de taşır.⁹ Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

لِتَكُونَ مِنَ السُّبَّاقِ إِذَا

مَا جِئْتَ إِلَى تِلْكَ الْفُرَجِ

“Ya’nî takrîr ü taḥrîr olınan üzere eger sen mütâba‘at ü muvâfaqat idüp imsâk idersen ¹⁰ وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ zümresine dâhil olursun ya’nî maṭlab-ı e‘âzım ü a‘lâ olan ferec-i vâsi‘aya vâsıl olursun, an-ḳarîb kendüñi cenâb-ı ‘izzetüñ lüṭfuna vü iḥsânına teslîm eylemek sebebiyle zirâ kim rûkûn u vüṣûḳ aña munḥaşırdur ğayrısı degil. مَا جِئْتَ إِلَى تِلْكَ الْفُرَجِ , مَا zâ‘idedür, te’kîd için ziyâde olınmışdır. مجئ’den murâd naql-i ikdâm

⁸ Çalışmamızda yer verdiğimiz şerhlere dair teknik açıdan yapılan tasniflerde Atabey Kılıç ve Sadık Yazar’ın çalışmalarından istifade edilmiştir: (Kılıç 2008: 363-369; Yazar 2011: 62-71).

⁹ Kasîde-i Münferice’ye Yahyâ b. Abdullâh tarafından yapılan bu tercüme, akademik çalışmalarda Salâhî Uşşakî’ye isnâd edilmektedir. Fakat, tarih zaviyesinden de değerlendirildiği taktirde 1600 yılında Yahyâ b. Abdullâh’ın çalışmasında yer alan tercümenin, 1705 yılında doğan Salâhî’ye ait olması mümkün değildir.

¹⁰ “(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler..(Kur’ân, Tövbe 9:100)”

degildür gözün açup seyr eylemekdür belki nazâr-ı
 albdür(...) **Bejt:**

‘ara-i ‘irfāna sābı zümresinden olasın
 ger gelürsen göresin bu azret içre nazreti

Nitekim minhācü’l-‘ābidīn İmām Ğazālī rahmetu’llāhi ‘aleyh
 buyurdılar al-ı seyrden murād olan te’emmül ile nazâr-ı
 albdür, seyr-i idām degildür.”¹¹

2. Rüstem Paa-zāde Hüseyin Efendi, Şerh-i Kasîde-i Münferice¹²

2.1. Hayatı¹³

Kaynaklarda Hüseyin Hasbî ve Hasîbî olarak yer alan Hüseyin bin Rüstem’in künyesi Rüstem Paa-zāde Hüseyin Hasîbî Efendi’dir. Hayatında dair bilgi veren kaynaklarda doğum tarihinin yer almamasına mukabil; yalnızca bir kaynakta 12 Şevvâl 958/13 Ekim 1553’de Belgrad’da dünyaya geldiği yer alır. (Yazar, 2021). Yazar, Süheylî’nin divanında yer alan 3 manzumeden hareketle, Rüstem Paa-zāde ile aralarındaki yakın ilişkiye de işaret ederek 2 oğlu olduğunu tespit eder ve et-Tecvîdü’s-Sahîh fî Lisâni’l-Fasîh adlı eserinde, damadını zikreden ifadeden bir kızının olabileceği ihtimalinini de belirtir.(Yazar, 2021). Rüstem Paa-zāde, Budin beylerbeyi Rüstem Paa ve Ayas Paa’nın kızının oğludur. Bostan-zāde ve Ebüssuûd Efendi’nin derslerine de katılan Rüstem Paa-zāde, 1579-1591 yılları arasında çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kendi isteğiyle emekliye ayrılır. Emekli olduktan sonra Mısır’a yerleşir. Mısır’daki evi alim ve şairlerin toplandığı bir yer olarak ifade edilir. Mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan Hüseyin bin Rüstem, Arapa ve

¹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paa 1035, vr. 57a.

¹² (Kaya, 2021)

¹³ Bu bölümde, Rüstem Paa-zāde’nin hayatına dair yeni tespitlerin yer aldığı “Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paa-zāde Hüseyin Efendi’nin Mısır’dan İstanbul’daki Yârāna Gönderdiği Manzum Mektubu” adlı çalışmadan istifade edilmiştir. Bu vesileyle neşir sürecinde olan çalışmasını bizimle paylaştığı için Prof. Dr. Sadık Yazar’a teşekkür ederiz.

Farsçaya da son derece hakimdir. 1614-15 yılında Mısır'da vefat etmiştir (Kaya 2021; Yazar 2021).

Rüstem Paşa-zâde'nin kaynaklarda muammada meşhur olduğu söylenilirken; manzum bir mektubu ve *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı eserlerinin de varlığından bahsedilmekteydi. Bunun yanı sıra günümüze ulaşan tek eserinin ise *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'si olduğu bilinmekteydi. Fakat Sadık Yazar, Rüstem Paşa-zâde'nin manzum mektubunu neşrettiği çalışmasında, eserlerine de değinir. Mezkur çalışmadan hareketle, manzum mektubu, şiirleri, *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'si ve muammalarının yanı sıra Kefevi Gülistân Hüseyin Efendi'nin *Şerh-i Gülistân*'ına yazdığı dibâce, *et-Tecvîdü's-Sahîh fî Lisâni'l-Fasîh*, *Şerhu Lâmiyyeti'r-Rûm* ve *Ayniyye Risâlesi* adlı eserlerinin olduğunu da tespit edilmiştir. Yazma eser kütüphanelerinde yer alan eserlerdeki kayıtlardan hareketle de 4 eserin müstensihî olduğu tespit edilmiştir (Yazar, 2021).

2.2. Eseri

Rüstem Paşa-zâde tarafından kaleme alınan *Kasîde-i Münferice Şerhi*'nin Nurosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 Nk 4038, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 36, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2811, H. Hüsnü Paşa 619, Hafid Efendi 472, Hafız Ahmed Paşa 338/1, Kemankeş 484, Yazma Bağışlar 1402, Ali Emiri Arabî 349/3, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi T.Y. 2342, T.Y. 1789 olmak üzere 11 tane nüshası tespit edilebilmiştir (Kara 2021: 18). Sadık Yazar, çalışmasında Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 36 numarada kayıtlı olan nüshada eserin müellifi olarak "Ebü'l-hayr Bereke"; İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 2342 numarada kayıtlı nüshada ise "Nahîfî" olarak kaydedildiğini ifade ettikten sonra Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1402 numarada kayıtlı olan nüshada yer alan "bu 'abd-ı kadîm ve dâ'î müstedîm ezell-i 'ibâdullâh Hüseyin b. Rüstem beyne'l-enâm" ifadelerinden hareketle müellifin çok açık bir şekilde Rüstem Paşa-zâde olduğunu belirtir (Yazar 2011: 546). Eserin üzerine Zeliha Kaya tarafından yapılan yüksek lisans tezinde, Nurosmaniye Kütüphanesi, 4038 numarada kayıtlı olan nüshanın bünyesinde yer alan "Budin'de medfün olan merhûm Rüstem Pâşâ'nun oğlu olan Hüseyin Efendi Kasîde-i Münferice na't-ı Türki üzere şerh eyleyüp Mısır

muhâfazasında iken kendüleri getirüb sa'âdetlü ve 'izzetlü Mehmed Pâşâ hazretlerine virdügi nüshadır." kaydından hareketle eserin, müellifinin Hüseyin b. Rüstem olduğu bilgisine kesinlik kazandırır. Bununla birlikte mezkur nüshanın müellif hattı olduğunu da tespit eder. (Kaya 2021: 33). Yazar da, bazı yapraklarda yer alan minhüvâtların, nüshanın müellif hattı olduğuna işaret ettiğini ifade eder (Yazar 2021:?). Temmet kaydında yer alan bilgiye göre eser, 1010/1601 yılında tamamlanmıştır (Kaya 2021: 33).

Eser, klasik tertibe uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Kısa bir girişten sonra sebep-i telîf kısmına geçen Rüstem Paşa-zâde , Hacc yolculuğu münasebetiyle yola çıkan Hâfız Ahmed Paşa'nın isteği üzere *Kasîde-i Münferice'*ye bir şerh kaleme aldığını ifade eder (Yazar 2011: 564; Kaya 2021: 19): "*Hâfız Ahmed Pâşâ hafızallâhu te'âlâ (...)*Hacc-ı şerif kaşdı ile belde-i Mısr-ı hamıyyet-i 'ani'l-işra geldiklerinde bu 'abd-i kadîm-i dâ'i-i müstedîme (...) *kasîde-i Münferice'nüñ lügât-ı Türkiyye üzre şerh olunmasın ricâ itmişler idi.*" Sebep-i telîf bölümünden sonra *Kasîde-i Münferice'*nin nâzımını İbnü'n-Nahvî'nin terceme-i hâline yer veren Hüseyin b. Rüstem sonrasında kasidenin şerhine geçer.

*Şerh-i Kasîde-i Münferice'*nin açıklama yönü ağır basan, mensur ve kaynak metnin muhtevasına göre edebî bir metne yapılan edebî bir şerh olduğunu söylemek mümkündür. Hüseyin b. Rüstem'in çalışmasında klasik şerh metoduna bağlı kaldığını tespit edebilmekteyiz. Şârihin şerh ettiği kırk iki beytin her biri için üç başlık açtığı görülmektedir. "el-lügat" başlığı taşıyan ilk bölümde kelimelerin lügat ve ıstilahî manasına yer verilmektedir. Kelimelerin manalarına yönelik yapılan izahlarda ayet ve hadislerden yoğun olarak yararlandığı göze çarpmaktadır. Kimi terimlerin tanımının yapıldığı bu bölümde şârihin değindiği bir diğer husus da kelimelerin okunuşuna dair malumattır. Okur tarafından yanlış okunmaya müsait kelimelerin zamm, kesre ve fetha oluşuna göre harekelerini de belirtmeyi ihmal etmeyen şârih, mezkur bölümde kelimelerin mazi, muzarî ve emir sigaları, işaret ettiği cinsiyet ve vezinlerine dair bilgilere de yer verir. "el-i'râb" başlığı taşıyan ikinci bölümde şârih, ele aldığı beytin irâbını çıkarır. Bu bölümde de başta gramer kitapları olmak üzere yararlanan kaynak sayısının fazla olduğu görülmektedir. "el-ma'nâ" başlığını taşıyan son bölümde ise Rüstem Paşa-zâde, beyti yekun olarak nesre çevirir ve müphem kalan kısımları

detaylandırılarak ve birçok kaynaktan yararlanarak izah eder. Çoğu kez “yani, hâsıl-ı manâ” diyerek ilave açıklamalarda bulunur. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَلَمَّا أَرَجَ مَحْيَ أَبَدًا

فَأَقْصِدْ مَحْيَا ذَاكَ الْأَرَجَ

“**El-luğat** أَرَجَ fethateyn ile ve cümle tıbbuñ fevehân ve intişârına dirler. Şârih Delcî “erec-i riḥ-i ṭayyibe-i münteşiredür” dimüş. مَحْيَى zamm-ı mîmle ḥayātuñ if’âlünden ism-i fâ’ildür, ḥayât virici dimekdür. ضَرَبَ أَقْصِدْ, bābından emrdür. مَحْيَى feth-i mîm ve yā-i ūlā ile ḥayātdan ism-i zamān ve ism-i mekāndur. **El-i’rāb** لَهَا zamīri fevā’ide rāci’dür, أَبَدًا manşūbdur. Yā zarfiyyet üzre ki zīrā اَحْيَا’üñ vuḳū’ına zarfdur yāḥud maḥzūfuñ şıfatı ola ki taḳdīri حَيَاةٌ دَائِمَةٌ dimek ola. **El-ma’nā** ve ol zikrolunan fevā’idüñ bir ereci vardur ki ebeden ḥayāt viricidür. Yāḥud ḥayāt-ı dā’ime ile ḥayāt viricidür. Pes sen ol erecüñ zamān-ı ḥayātına yā mekān-ı ḥayātına ḳaşd ve teveccüh eyle tā ki ḥuşūl-i merām ve vuşūl-i kām müyesser ola” (Kaya 2021: 45).

3. İsmâil Ankaravî, Hikem-i Münderice Fî Şerhi’l-Münferice¹⁴

3.1. Hayatı

XVI. yüzyılın II. yarısında yaşayan Ankaravî’nin kaynaklarda doğum tarihi tam olarak belli değildir. Bayramiyye tarikatına intisap eden şârih, şeyhliğe kadar yükselir. Halvetiyye tarikatından icazet alır ve tedavi için Konya’ya gittiği esnada Bostan Çelebi ile tanışır. Daha sonra Mevleviyye tarikatına girer ve İstanbul’a gelir. Galata Mevlevihanesi şeyhi olan Ankaravî, yirmi yıl şeyhlik yaptıktan sonra 1040/1631 tarihinde vefat eder (Alzyuot 2013: 29-31).

“Hazret-i şârih” olarak adlandırılmasına sebep olan *Mesnevî*’ye yazdığı meşhur şerhin yanı sıra birçok mutasavvıfın eserlerini de şerh

¹⁴ (Alzyuot, 2013)

etmiştir. Eserlerini sade üslupla Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaleme alır. *Hikem-i Münderice fî Şerhi'l Münferice* dışında şu eserleri tespit edilmiştir: *Fâtihu'l-ebyât*, *Câmiu'l-âyât*, *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî*, *Tuhfetü'l-berere*, *Simâtü'l-mûkınîn*, *Minhâcü'l-fukarâ*, *Zübdetü'l-fuhûs fî nakşi'l-Fusûs*, *Îzâhu'l-hikem*, *Hüccetü's-semâ*, *er-Risâletü't-tenzîhiyye fî şe'ni'l-Mevleviyye*, *Hadîs-i Erbaîn Şerhi*, *Fütûhât-ı Ayniyye*, *Misbâhu'l-esrâr*, *Risâle-i Uyûn-i İsnâ Aşere*, *Cenâhu'l-ervâh*. Bu eserlerin yanı sıra İbnü'l-Fârız'a yaptığı şerhler ve risaleleri de mevcuttur (Alzyuot 2013: 31-34).

3.2. Eseri

Hassan Alzyuot çalışmasında *Hikem-i Münderice Fî Şerhi'l-Münferice*'nin kırk dört nüshasını tespit edebilmiş, bu nüshalar içerisinde Süleymaniye Kütüphanesi Nurosmaniye koleksiyonu 4039/1 numarada kayıtlı nüshanın en eski tarihli nüsha olduğunu belirtmiş ve çalışmasında mezkur nüshayı esas almıştır. 2a sayfasında yer alan “*hicret-i nebeviyyeden sene erba'în ve elf Şa'bânınun evâylinde mütevekkilen 'ala'l-lâh ve müste'înen bi'l-lâh bu kaşîde-i garrânun ve dahı şerhini yazmaga ibtidâ kıldum*” ifadesinden hareketle eser, 1040 / 1631 tarihinde yazılmaya başlanırken; hatimede yer alan bilgiye göre ise eser, 5 Ramazân, 1040 / 7 Nisan 1631 tarihinde tamamlanır. 2a sayfasında yer alan “*buna Hikem-i Münderice fî şerhi'l-Münferice demekle nâm virdüm*” ifadesinden de eserin adını öğrenmekteyiz.

Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan *Hikem-i Münderice fî Şerhi'l-Münferice*, sonrasında sebab-i telîf bölümü ile devam eder. Ankaravî, eseri daha evvel yazılması için kendisine ricada bulunulduğundan fakat o dönemde müsait olmadığından, Ta'îyye vü Hamriyye kasidelerine yaptığı şerhin beğenilmesi üzerine, ikinci kez kendisinden talepte bulunulması üzere kaleme aldığını ifade eder. *Kasîde-i Münferice*'ye yapılan birkaç şerhi gördüğünü ve beğenmediğini de belirten şârih, kasidenin müellifi, fazileti ve vezni gibi teknik bilgilere yer verdikten sonra şerhine geçer. Çalışmasının hatimesinde tekrar kasidenin faziletlerine değinen şârih, sağlam nüshalarda gördüğü üzere kasidenin kırk beyit olmasını “*ibtidâ-yı kaşîdeden bu beyte gelinceye dek tamâm kırk beytdür*” ifadesiyle belirtir.

Hikem-i Münderice fî Şerhi'l-Münferice adlı çalışmasında Ankaravî'nin klasik şerh metoduna bağlı kaldığını görmekteyiz. Şârih, ele aldığı her beyti üç bölümde inceler. Herhangi bir başlık taşımayan ilk bölümde kelimelerin manasına değinilmektedir. Bu izahlar kelimelerin lügat manasıyla sınırlı olmayıp tasavvufî, mecazî ve ıstılahî manalara dair de değerlendirmeler mevcuttur. Bunun yanı sıra şârih, kelimelerin beyit içerisinde yüklendiği manayı da belirtmeyi ihmal etmez. Ankaravî, kelimelerin manasına değindiği bu bölümde başta ayet ve hadisler olmak üzere; şiirlerden, rivayetlerden ve muhtelif eserlerden sıklıkla yararlanır. Kelimelere yönelik yapılan izahlarda yer alan diğer husus ise sarf içerisindeki konumlarıdır; kök, türemiş ve çoğul hallerine yer verdiği kelimelerin vezni ve sigâsından bahsetmeyi de ihmal etmez. "el-i'râb" başlığı taşıyan ikinci bölümde Ankaravî, kelimelerin okunuşları münasebetiyle harekelerine yer verir. Bu bölümde ele alınan ve bölümün genelini oluşturan diğer husus ise beytin irâbına yönelik ifadelerdir. Beytin tafsilatlı şekilde irâbını çıkaran şârih, yer yer beyti belagat açısından değerlendirerek beyitte yer alan edebî sanatları zikreder. "el-ma'nâ" başlığı taşıyan üçüncü bölümde Ankaravî, ele aldığı beyti nesre çevirir sonrasında genellikle "ya'nî" yahut "murâd" diyerek müphem kalan kısımları gidermeye çalışır. Bu bölümde birçok kaynağa işaret ettiğini görmekteyiz. Bu husus çalışmayı açıklama yönü ağır basan bir şerh olarak değerlendirmemize olanak sağlar. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

لَتَكُونَ مِنَ السُّبَّاقِ إِذَا

مَا جِئْتَ إِلَى تِلْكَ الْفُرْجِ

تكون ef'âl-ı nâkışadandır. سُبَّاقِ zamm-ı sîn-i mühmele vü teşdîd-i bâ-i muvaḥḥade ile sâbıkuñ cem'idür. Sebkat idici ma'nâsınadır إذا ma zâyiddür. جئت eteyte ma'nâsınadır, mecî'üñ mâzî muḥâtabıdır. Ecvef-i yâyîdür. Bunda kadem-i 'aqlile olan seyr ü hareket murâd olur.(...) el-i'râb: لَتَكُونَ'de olan lām beyt-i sâbıķda olan احذر kelimesine müte'allıķdur. من , تكون kelimesine müte'allıķdur. إِذَا zarfdur mâ-ķabline. إِلَى tazmîn olunan muķadder قاصدا kelimesine müte'allıķ olmak da cā'iz ve

جنت fi'line müte'allık olmak hem cāyizdür. Taq̄dīrū'l-ma'nā: Şol zamānda ki sen ol hidāyetüñ nihāyetini taleb eylesin. Pes sen hāzer eyle ol h̄inde sükūṭ u 'arecden tā kim sābīq̄n zümresinden olasın şol zamānda ki sen emākin-i vāsi'a vü merātib-i 'āliye cānibine gelesin seyr ü irtihāl kılasın. Pes ¹⁵وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ¹⁵ naşs-ı kerīmi-yle müşārūn-ileyh olan muqarrebler 'idādından olasın demek olur. Ve 'allāme-i Nīsābūrī bu āyetüñ tefsīrinde böyle buyururlar ki: الذين سبقوا إلى ما دعاهم الله إليه من التوحيد والاخلاص والطاعة أولئك المقربون مقامات لا ينكشف عنها المقال غير الخيال. "في جنّات النعيم" بيان محل إجمادهم أو هي الجنة الوحانية النورانية¹⁶

pes bu beytde daḥı fürecden murād yā āhīretde olan cennet-i ācile olur ki aña meşāyih-ı şūfiyye cennet-i a'māl daḥı dirler ve yāhūd merātib-i sülūkda olan cennet-i 'ācile murād olur ki aña 'ārifler cennet-i ma'rifet ta'bīr iderler" (Alzyuot 2013: 114-115).

4. Ahmed Efendi, Şerh-i Kasîde-i Münferice

4.1. Hayatı

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunamayan Ahmed Efendi, çalışmasının sebab-i telīf bölümünde eseri, Musâhib Mustafa Paşa adına kaleme aldığını söylese de mezkur paşanın hangi Mustafa Paşa olduğuna dair net bir bilgi mevcut değildir (Yazar 2011: 567). Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde Bölümü 105 numarada kayıtlı nüshada yer alan kayıta eserin 1093/1682 yılında istinsah edildiği ifade edilmektedir. Bu bilgiden hareketle Ahmed Efendi, *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'yi 1093/1682 yılından evvel kaleme aldığını dolayısıyla bu tarihten evvel hayatta olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁵Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar, işte onlar Allah'a yakın olan kimselerdir. (Kur'ân, Vâkı'a/ 10-11)"

¹⁶"Allâh"ın onları davet ettiği tevhid, ihlas ve amelde öne geçenler, anlatılmaz ve hayal edilmez kutsal yerlerde öne geçenlerdir. "Naîm cennetlerindedirler.. (Kurân,Vâkı'a,/12) onların cesetlerinin mekanını açıklamaktadır ya da o, ("cannât" kelimesi) rûhî ve parlak cennet demektir" (Alzyuot 2013: 115).

4.2. Eseri

Şerh-i Kasîde-i Münferice'nin yalnızca tek nüshası tespit edilebilmiştir: Süleymaniye Kütüphanesi Kasîdecizâde Bölümü 105. Nüsha 12 varaktan müteşekkildir, bünyesinde bulunan kayıt, eserin Ahmed Efendi adında bir kimseye ait olduğunu teyit eder niteliktedir: “te’lifü’l-merhûm Ahmed Efendi”; yine 1b’de yer alan “...yekülü’l-‘abdü’l-fakîr Ahmed” ifadesi mevcut görüşü destekler.

Eser besmele, hamdele ve salvele ile başlar, sonrasında ise Arapça bir sebab-i telîf bölümü gelmektedir. Bu bölümden hareketle, Ahmed Efendi’nin *Şerh-i Kasîde-i Münferice*’yi kaside üzerine birçok şerhin kaleme alındığını fakat inceleme fırsatı bulduğu bu şerhlerin açık ve anlaşılır bir yapıda olmadığı, dolayısıyla kendisinin anlaşılır bir şerh yazmak istemesi üzerine kaleme aldığı bilgisine ulaşmaktayız. Eserini kaleme alma sebebini zikreden şârih, sonrasında kasidenin şerhine başlar. Eserde *Kasîde-i Münferice*’nin kırk beyt olarak yer aldığı dolayısıyla kırk beytin şerh edildiği görülmektedir. Kırk beytin şerhini tamamlayan Ahmed Efendi çalışmasını nihayete erdirir. Bundan hareketle diğer şerh/tercümelerde *Kasîde-i Münferice*’nin faziletlerine yahut kırk beyit olmasından hareketle kırk sayısının faziletlerine dair malumat bu çalışmada kendine yer bulamaz. Eserin diğer şerhlere nazaran oldukça kısa olduğunu söylemek mümkündür.

Şerh-i Kasîde-i Münferice’de klasik şerh metoduna sadık kalınarak kaynak metin beyt beyt şerh edilme yoluna gidilmiştir. Nüshada kaynak metnin üstü farklı mürekkeple çizilerek şerh metninden ayrılır. Ahmed Efendi, her beyti iki bölüm altında inceler. *Şerh-i Kasîde-i Münferice*’de herhangi bir başlık verilme ihtiyacı duyulmayan ilk bölümde beyt daha küçük birim olan kelimelere ayrılarak incelenir. Bu bölümde şârih, kimi kelimelerin harekelerine yer verdikten sonra ele aldığı her kelimenin kök ve türemiş haline; mazî, muzarî ve emir sigâsına yer vermiştir. Son olarak kelimelerin lügat manasına da yer veren şârih, üç yerde ıstılahî ve tasavvufî manaya değinir. Eserin geneline bakıldığı taktirde ilk bölümdeki açıklamaların oldukça kısa tutulduğu yer yer tek cümlelik ifadelerle geçildiği göze çarpmaktadır. “hâsıl-ı ma’nâ” başlığı taşıyan ikinci bölümde Ahmed Efendi, daha evvel gramatikal açıdan izah ettiği beyti yekun olarak ele alır, nesre çevirir. Çeviriler oldukça kısadır ve bu

hususiyet esere şerhten ziyade tercüme hüviyeti kazandırmaktadır.¹⁷ Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَإِذَا إِشْتَأَقْتُ نَفْسٌ وَجَدْتُ

أَلَمًا بِالشَّوْقِ الْمُعْتَلِجِ

şedîd ma‘nasınadır. **Hâşıl-ı ma‘nâ** demekdür ki kaçan nefis iştîyâk itse şevk-i şedîde mülâbis bir elem bulur. **Yâ‘nî** ‘abde tecelliyât-ı İlâhiyye münkeşif oldıkda bir mertebe derûn ‘ışkla memlû olur ki ‘ışkdan elem ü iztırâb hâşıl olur ki vuşlat-ı Bârî’den ğayr ile ‘ilâç-pezîr olmaz.¹⁸

5. Ebü’l-Hayr Ahmed b. İsmâil, Şerh-i Kasîde-i Münferice

Varlığından hazırlanan katalog sayesinde haberdar olunan çalışmanın nüshası, Mısır Milli Kütüphanesi, Mecâmî Türkî Talat 172 numarada kayıtlıdır. Mezkur katalogda şerhin 1112/1699 yılında tamamlanış olduğu ifade edilmektedir. 20 yapraktan müteşekkil olan şerhin başında eserin sunulduğu Alî Ağa’nın nazmen yapılmış medhi yer almaktadır (Yazar 2011: 567).

6. Şarihi Belirsiz, Şerh-i Kasîde-i Münferice

Yaptığımız incelemeler sonucu eserin herhangi bir yerinde müellife dair bir bilgiye rastlanılamamıştır. Fakat eserin mukaddimesinde IV. Murad’ı metheden ifadeler en azından şârihin 1620’li yıllarda hayatta olduğunu düşündürmektedir: “... *hüve’s-sultân ibn sultân ibn sultâni’l-ğâzî Murād Hân bin Sultân Ahmed Hân bin Sultân Muhammed Hân...*(128b)”. Dolayısıyla Şarihi Belirsiz olarak tanıttığımız bu eseri, mevcut bilgilerden

¹⁷Zira eser, katalog kaydında Kasîde-i Münferice Şerhi adıyla kayıtlı iken 1a sayfasında yer alan “Kasîde-i Münferice tercümesidür” ifadesi eserin tercüme bir eser olduğunu düşündürmektedir. Fakat beyte dair gramatikal izahların yapılması, beytin yekun olarak ele alındığı ikinci bölümde yer yer müphem kalan kısımların giderilmeye çalışılması münasebetiyle çalışmanın, aktarma yönü ağır basan kısa bir şerh olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

¹⁸Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde Bölümü 105, vr. 8a.

hareketle XVII. yüzyıla ait bir şerh olarak değerlendirmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

6.1. Eseri

Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 3657¹⁹ ve İ.B.B. Atatürk Kitaplığı OE_Yz_1648 olmak üzere iki nüshası tespit edilen çalışma, “Şerh-i Kasîde-i Münferice” adıyla kayıtlıdır. Dokuz varaktan müteşekkil olan *Şerh-i Kasîde-i Münferice*, nüshanın 128b-137a sayfaları arasındadır. Eserde hatime bölümü yer almamakla birlikte, IV.Murad’ı metheden ifadelerden başka herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Dolayısıyla eserin bitiş yahut istinsâh tarihine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şerh-i Kasîde-i Münferice, klasik tertibe uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonrasında Arapça bir mukaddime yer alır. Devrin padişahı IV. Murad’ı övdükten sonra sebep-i telîfe yer veren şârih, *Kasîde-i Münferice*’yi okuyacak kimselerin daha kolay okuyup anlamalarına katkı sağlamak amacıyla bir şerh kaleme aldığını ifade eder.²⁰ Sonrasında kasideyi şerh eden şârih, kısa ve yer yer tercümeyle yaklaşan şerhinden sonra salât ve dua ile eserini nihayete erdirir.

Şârih, çalışmasında ele aldığı her beyti iki bölümde incelemektedir. Başlığa ihtiyaç duyulmayan ilk bölümde, beytin daha küçük birimler olan kelimelere ayrıldığı ve gramatikal izahlar yapıldığı tespit edilmektedir. İlk bölümde yapılan değerlendirmelerin oldukça sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim beyitte yer alan her kelime ele alınmamıştır. Yapılan izahlar, kelimelerin sarf içerisindeki konumu ve okunuşlarını ihtiva etmektedir. Bu bölümde kelimelerin manasına değinen şârih, diğer şerh/tercümelerde olduğu gibi kelimelerin tasavvufî, ıstilahî ve mecazî manasına değinmeden lügat anlamını vermekle yetinir. *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışmada “hâsıl-ı ma’nâ”

¹⁹ Çalışmamızda bu nüsha ele alınmıştır.

²⁰ Eser, Ramadan Doğan tarafından Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi’nde “Müellifi Meçhul Bir Kasîde-i Münferice Şerhi” adıyla neşredilmiştir (Ramadan Doğan, 2021). Fakat Doğan, Arapça olması hasebiyle eserin mukaddimesini, dua olarak değerlendirmiştir. Fakat mukaddime Arapça olarak devrin padişahına övgünün yanı sıra sebep-i telifin bulunması hasebiyle önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla biz de esere dair değerlendirmelerimizde yazma nüshayı esas aldık.

başlığı taşıyan ikinci bölüm, kaynak metnin nesre çevirisini ihtiva eder. Yer yer “ya’nî” diyerek ilave açıklamalarda bulunulsa da bu bölümde beytin nesre çevirisi yeterli görülerek erek metin sınırlı tutulmuştur. Bu hususiyet eseri kimi zaman tercüme bir esere yaklaştırmaktadır. Bu tespitlerden hareketle çalışmamızda yer verdiğimiz *Şerh-i Kasîde-i Münferice*’nin, aktarma yönü ağır basan bir şerh olarak değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَلطَاعَتِهِ وَصَبَاحَتِهَا

أَنْوَارِ صَبَاحِ مُنْبَلِجٍ

“hüsndür. نور, انوار uñ cem’idür, münbelic ma’nâsınadır. **Hâşıl-ı ma’nâ** dimekdür ki ol Allâhu te’âlâ hazretlerininüñ tâ’ati için ve ol tâ’atüñ eşrâfı için gündüz nurları gibi nurlar vardır ol tâ’atle olur. Müte’essif olan mü’min şâd ü handân olur niçe tecelliyâtda mazhar olur.”²¹

7. Şarihi Belirsiz, Şerh-i Kasîde-i Münferice

7.1. Eseri

Müellifine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamayan *Şerh-i Kasîde-i Münferice*’nin Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi 815 numarada kayıtlı olmak üzere tek nüshasına ulaşılabilmıştır. Hatimede yer alan “...*fî evâsiṭ rebiu’l-ülâ sene şelâşe ve seb’în ve mie ve elf...*(28b)” ifadesinden hareketle çalışmanın Rebûlevvel 1173/ Ekim-Kasım 1759 tarihinde nihayete erdiğini söylemek mümkündür.

Şerh-i Kasîde-i Münferice, dört satırlık besmele, hamdele ve salvele bölümü ile başlamaktadır. Bu kısa girişten sonra şârih “ammâ ba’d” der ve *Kasîde-i Münferice*’nin müellifi İbnü’n-Nahvî’nin terceme-i hâline yer verir. Burada yer alan bilgiler kaynaklarda ve tanıttığımız şerh/tercümelerde yer alan bilgilerden farklı değildir. Kasîdenin

²¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü 3657, vr. 133a.

müellifine dair bilgi verdikten sonra faziletine de değinen şârih, “pes” diyerek kasideye dair teknik bilgilere yer verir. Kasidenin veznine yönelik bilgileri de ifade ettikten sonra şerhine başlayan şârih, çalışmasının sonuna “hâtîme” başlıklı bir bölüm açar. *Kasîde-i Münferice*’nin kırk beyitten müteşekkil olması gerektiğini ifade ettikten sonra bazı nüshalarda kasidenin evveline ve ahirine beyitler eklendiğini fakat akıl sahibi kimselerin mezkur beyitlerin kasideye ait olmadığını bildiklerini belirtir: “... lâkin ba’zı nüshalarda evveline vü âhirine münâsib bir kaç ebyât dahı getürmişler ol ebyât nâzım hazretleriniñ olmaduğı ‘aql-ı selîm ve tab’-ı müstakîm şâhiblerine kaṭ’ı vâzih ü mübeyyendür...(28a).” Son olarak kırk sayısının faziletlerine değinen şârih, eserini nihayete erdirir.

Şerh-i Kasîde-i Münferice adlı çalışmada her beyt iki başlık altında incelenmiştir. Nüshada kaynak metin kırmızı mürekkeple yazılarak şerh metninden ayrılmaktadır. Klâsik şerh metoduna sadık kalan şârih, ilk bölümde kelimelere dair gramatikal izahlara yer verir. Evvela kelimelerin bina içerisindeki konumu yer alır fakat şârih, seçici davranarak zamm, kesre ve fetha oluşuna göre her kelimenin okunuşuna yer vermez. Kelimelerin kök, türemiş ve çoğul hallerini de ifade eden şârih, kelimelerin manasına da yer verir. Lügat manası izah edilen kimi kelimelerin varsa zıt yahut eş anlamı da belirtilerek yapılan izah sağlamaştırılır. Kimi kelimelerin ıstılahî ve tasavvufî manasına da yer veren şârih, zaman zaman kelimelerin beyit içerisinde yüklendiği manayı da belirtir. Nüshada kırmızı mürekkeple yazılan “el-ma’nâ” başlıklı ikinci bölümde kaynak metin nesre çevrilir. Bu bölümde şârihin ayet ve hadisler başta olmak üzere manzum-mensur, edebî ve tasavvufî muhtevalı eserlerden sıklıkla yararlandığını tespit edebilmekteyiz. Şârih, mezkur bölümde birden fazla manaya gelen kelimeler münasebetiyle zaman zaman “ma’nâ-yı diğەر” ve “hâsıl-ı ma’nâ” başlığı açarak beyitlere ikinci bir mana verir. Bunun yanı sıra şârih, kimi beyitleri hem zahirî hem de batnî muhtevasına göre şerh eder ve bunu belirtir: “bu zâhirine göre olan ma’nâdur meşreb-i ‘urefâya göre olan ma’nâ...” Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَاشْرَبْ تَسْنِيمٍ مُّفَجَّرَهَا

لَا مُتْرَجًا وَمُتْرَجٍ

“*اشْرَبْ*, *şeribe yeşreb*udan emrdür. *تَسْنِيمٍ* cennetde bir ‘aynuñ ismidür. *مُفَجَّرٍ* zamm-ı mīm ve imtizāc ḥalāş ü şāfī nüş eyle. **Bu zāhirine göre olan ma‘nādur meşreb-i ‘urefāya göre olan ma‘nā** ey ‘āşık-ı cānān ve ey ṭālib-i ḳurb-ı Raḥmān mi‘rāc-ı rūḥānī vü sübhānī olan şalavātda mütelevvih olan ayāt-ı Ḳur’ānī’nüñ me‘āni vü esrārını te’emmül ü tedebbür eyle ta ferādīs-i ḥaḳā’iḳa gelesn ve ‘ayān mertebesine irüp ‘umüm ü hümüm-ı nefsanī vü ekvānīden ḥalāş olup münferic olasın.”²²

8. Şarihi Belirsiz, Şerh-i Kasîde-i Münferice

Sadık Yazar, çalışmasında eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 4166/4 ve Mısır Milli Kütüphanesi, Mecâmî Talat 739 numarada kayıtlı olan nüshalarından hareketle müellifin “Abdullâh b. Hayreddîn” adına kayıtlı olduğunu ifade etse de bu bilgiyi teyit edecek bir bilgiye rastlamadığını belirtir (Yazar 2011: 570). Tarafımızca yapılan araştırmalar sonucu Vahid Paşa Kütüphanesi, Çelebi Abdullâh Bölümü, 311 numarada kayıtlı olan eser de mezkur eserle aynıdır fakat burada eserin müellifi “Ali b. Yusuf” olarak yer almaktadır. Yapılan incelemeler sonucu eserde bu bilgiyi destekler herhangi bir malumata da ne yazık ki ulaşılamamıştır. Dolayısıyla çalışmanın “şarihi belirsiz” olarak tanıtılması uygun görülmüştür.

8.1. Eseri

Şerh-i Kasîde-i Münferice’nin muhtelif kütüphanelerde farklı kişiler üzerine kayıtlı olmak üzere birden fazla nüshasına ulaşılmıştır: Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî 2157, Çelebi Abdullâh 311²³, Hâcı Mahmûd 6344, Hüsrev Paşa 601, Yazma Bağışlar 4166; Leipzig Üniversite Kütüphanesi B. or. 025-12. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullâh Bölümü 311 numaradan yer alan nüshada yer alan istinsah

²² Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi Bölümü 815, vr. 19b.

²³ Çalışmamızda bu nüsha ele alınmıştır.

kaydındaki bilgiye göre eser, 1175/ 1761-1762 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin *Kasîde-i Münferice*'nin şerhi olduğu bilgisine unvan levhasında yer alan "*hazā şerhu Kasîdeti' Münfericeti'l-mübāreke bi'smihū sübhānu ve te'ālā*" ifadesinden ulaşılmaktadır.

Şerh-i Kasîde-i Münferice, klasik tertibe bağlı kalarak hamdele ve salve bölümü ile başlar. Uzun girişten sonra *Kasîde-i Münferice*'nin müellifi İbnü'n-Nahvî'nin terceme-i hâline yer verilir. Sonrasında "...*bu kasîde-i mübāreke ism-i a'zamı müştemildür*" ifadesinden hareketle kasidenin İsm-i A'zam'ı ihtiva etmesi münasebetiyle faziletine değinilir: "...*kasîde-i mezkûreye lisān-ı Türkî ile me'ânî-i lügâtını mübeyyen ve keşf-i i'râb ve îzâh-ı me'ânî-i ebyâtını mutazammın bir şerh ta'lîkîni irâde vü iltimâs buyurdıklarına binâ'en...*(vr. 4a)" ifadesiyle de kasidenin muhtevasını da zikr eden şârih, kasideyi Türkçe olarak, kelimelerin manası, irabı ve beyitlerin de manalarını ifade eden bir şerh kaleme almak istediğini izâh eder. Şârih, şerh metodunu da zikrettikten sonra şerhine başlar ve kırk iki beytin şerhine yer verir.

Açıklama yönü ağır basan bir şerh olarak ifade etmenin doğru olacağı kanaatinde olduğumuz *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'de her beyt üç başlık altında ele alınır. "ma'ânî'l-müfredât" başlığı taşıyan ilk bölümde kelimelerin manalarına yönelik izahlar yer almaktadır. Eserin geneli incelendiğinde her kelimenin manasına değinildiği tespit edilmektedir. Kelimelerin lügat manasına yer veren şârih, yer yer "burada, murâd" diyerek kelimenin beyt içerisinde yüklendiği manaya yer verir. Kelimelerin kök türemiş hali; mazî, muzarî ve emir sigâsına yer verdikten sonra "el-irâb" başlıklı ikinci bölüme geçer. Beytin irâbının çıkarıldığı bu bölümde şârih, verdiği izahları oldukça detaylandırmış, sâir nüshalarda gördüğü farklı ifadelerle de yer vermiştir. "ma'nâ-yı beyt" başlığı taşıyan üçüncü bölümde kaynak metni nesre çeviren şârih, beytin ihtiva ettiği manayı detaylandırarak izah eder. Bu bölüm diğer iki bölüme kıyasla daha sınırlıdır. Yararlanılan kaynaklar da ayet ve hadislerden müteşekkildir. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَإِذَا أَبْصَرْتَ مَنَارَ هُدًى

فَاطْهَرُ فَرْدًا فَوْقَ النَّبِجِ

“**ma’âni’l-müfredât** أَبْصَرَ lügatde baş göz ile görmekdür burada yaqinen bilmek için isti’are olunmuşdur. منار , ism-i mekândur, nûruñ mağalli olan şey’ dimekdür ve yolcular mühtedî olmak için yol üzerine naşb olunan ‘alâmete dağı dirler. هدا burada tarîk-i haqqâ delâlet ma’nâsınadır. (...) **el-i’râb** , ibtidâ’iyyedür. إذا ma’nâ-yı şartı mutazammın olan zurûf-ı mebniiyedendür. Mağallen manşüb mef’ûlün bih-i şarihidür mevki’-i cezâsında vâki’i ‘aظهر’uñ ابصرت fi’l ü fâ’ildür منار lafzen manşüb mef’ûlün bih-i şarihidür ابصرت’nüñ. هدى taqdîren mecrûr muzâfun ileyhidür. فاذ cezâ’iyyedür. اظهر emrdür fâ’ili tahtında müstetir انت’dür. فرد lafzen manşüb hâldür انت’den. فوق lafzen manşüb mef’ûlün fihi şarihidür. اظهر’uñ اظهر me’a mā-‘amelün fiñ cümle-i fi’liyye-i inşâ’iyye mağallen meczûm cezâsıdır. Şartuñ şart cezâsı ile cümle-i şartiyye i’râbdan mağalli yok ma’tûfdur. Şartıyye-i sâbıkaya النَّبِج lafzen mecrûr muzâfun ileyhidür فوق’uñ. **ma’nâ-yı beyt** ebyât-ı sâbıka mazmûniyla ‘amel-i râğib ve kitâbu’llâh hükmince riyâzete tâlîb olup ta’lîm-i ilâhîden behre taḥşîlinde cidd ü ikdâmıñı ziyâde iderseñ lâ-cerem mâḥlab-ı a’lâmuñ ‘alâmet ve nişânları nümâyân olur.”²⁴

9. Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî, Şerhü Kasîdeti’l-Münferice

9.1. Hayatı

Kaynaklarda doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmayan Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî’nin tam künyesi Ebu’l-İsme(t) Mustafâ İsâmeddîn Efendi bin Abdullah bin Selim bin Hüseyin bin Hasan bin Muhammed el-Hüseynî en-Nakşîbendi el-Üsküdârî olan Mustafa İsâmeddîn’dir. Kimi kaynaklarda Üsküdar’da doğduğu ifade edilen İsâmeddîn’in babası Abdullah adında bir kimsedir ve annesi Vak’anüvis Seyyid Hakim Efendi’nin kız kardeşidir. Ebu’l-Hüdâ Mehmed İsmet ve Ebu’l-Bekâ-yı Ma’sûm adında iki oğlunun olduğu da kaynaklarda zikredilen bir diğer

²⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullâh Bölümü 311, vr. 48b.

bilgidir. 1159/1746-47 yılında Ebu's-Safâ İbrahim el-Halebî'den eğitim aldıktan sonra ilmiye sınıfına girdiği bilinen şârih, Abdullah Nidâ-i Kaşgarî'den hilafet almıştır ve Nakşibendî tarikatına mensuptur. 1192/1778-79 yılında Edirne kadısı olduğu bilinen Mustâfâ İsâmeddîn, 1202/1787-88 yılında da vefat etmiştir (Demir 2016: 22; Bilgin 2012: 281; Kesik, 2020).

et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar, Aksa'l-Müfâd fî Tercemeti'ş-Şerheyn ve Kühü'l-Murâd fî Beyâni Bânet Su'âd, et-Tuhfetü'd-Dârriye fî Şerhi Kasîdeti'l-Ensâriyye, Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye, Şerhü Kasîdeti'l-Münferice, Şerh 'ale'l-Kasîdeti't-Tâ'iyye, eş-Şa'sa'atü'l-Kameriyye fî şerhi'l-Kasîdeti'l-Mudâriyye, el-Lüm'atü'l-Bedriyye 'ale'l-Kasîdeti'l-Mudâriyye, Şerh-i Beyt-i Hüsvü-i Dihlevî, Şerhü'l-'Afîf, Tercüme-i en-Ni'âmu's-sevâbig fî Şerhi Kelimi'n-Nevâbig, Zebân-ı Türkî üzre Gülşen-i şâhidî 'alâ-Tuhfeti'ş-şâhidî, Tercüme-i şerhü Mefâtihu'd-Dürriyye fî İsbâti'l-Kavânîni'd-Deriyye, Zâdü'l-'İbâd fî Şerhi Zuhru'l-Ma'âd, Şerhü Arûzü'l-Endelüsî, Müretteb Müfredât-ı Siyâhî, Tercemetün Risâletün el-Hafîn Şeyh 'Abdullâh el-Kaşgarî, Tarîkat-i Nakşibendiyye olmak üzere 18 eseri tespit edilebilmiştir (Demir 2016: 27-49).

9.2. Eseri²⁵

Şerhü Kasîdeti'l-Münferice'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Bölümü 774, Râgıp Paşa Bölümü 1147²⁶, İbrahim Efendi Bölümü 613; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Kitaplığı 1600, T.B.M.M. Kütüphanesi YZ 68/2, A.B.D. Bodleain Kütüphanesi M.S. Turk d. 40 numarada olmak üzere 6 nüshası tespit edilebilmiştir. Tespit edilen nüshalardan dördü müellif nüshasıdır. Eser, “alâ yedi müellifihi'l-fakîr ilâ rabbihîl-kadîr Ebu'l-İsmet Mustafâ eş-şehîr bi-İsâmü'd-dîn (...) ‘fî yevmi'l-hamîsi'l-hâmis min cumâde'l-ülâ li-sene

²⁵Tarafımızca hazırlanan “Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri ve Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin Şerhü Kasîdeti'l-Münferice'si” adlı yüksek lisans tezinde eserin transkripsiyonlu metnine yer verilmiş olup muhteva ve şerh metodu açısından detaylı inceleme yapılmıştır.

²⁶Çalışmamızda bu nüsha, bünyesinde “*Kûbile vü şulhîha bi-kalemi mü'ellifihî fi'l-hâmis 'aşere min cemâziye'l-ülâ sene seb'a ve semânîne ve mie ve elf*” ifadeleriyle yer alan mukabele kaydı münasebetiyle, esas nüsha kabul edilmiş olup diğer müellif nüshaları ile de mukayese edilmiştir.

semânîne ve mi'eten ve elf" ifadesinden anlaşılacağı üzere 5 Cemâziyelevvel 1180/9 Ekim 1766 tarihinde tamamlanmıştır ve aynı ifade eserin Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'ye ait olduğunu teyit eder niteliktedir.

Mustafâ İsâmeddîn eserine besmele, hamdele ve salvele ile başladıktan sonra sebep-i telîf bölümüne geçer. Şârih, müphem manalar içermesi, okuyan kimselere zor gelmesi ve ezberlemek isteyen kimseler için de kolaylık sağlaması adına *Kasîde-i Münferice*'ye bir şerh kaleme aldığını ifade eder. Bu bölümden sonra şârih, muhtelif şerhlerinin mukaddimelerinde de rastlanılan bir tavır olarak şerh metodunu²⁷ zikreder: "Bundan sonra da kasidenin irabını izah eden, lafz ve ma'nalarını aşikâr eden bir şerh yazmaya niyetlendim. Ulemâların şerhlerinden inciye benzer ibarelere yer verip eserimde zikr ettim." Eserinde takip edeceği şerh metodunu da zikreden şârih, kaynak metnin müellifi, muhtevası, teknik özelliği ve faziletlerine değindikten sonra şerhine geçer. Kırk beş beytin şerhine yer veren Mustafâ İsâmeddîn, kırkinci beyte geldiği esnada kırk sayısının faziletine değinir fakat güvenilir nüshalarda kasideye birkaç beyt eklendiğini gördüğü için onları da şerh ettiğini ifade eder ve çalışmasını nihayete erdirir.

Mustafâ İsâmeddîn'in *Şerhü Kasîdeti'l-Münferice* adlı çalışmasında, beyitler iki katmanlı bir yapı arz eden şerh düzenine tabi tutulmaktadır. Klasik şerh metoduna sadık kalarak ilk katmanda kelimelerin gramatikal izahlarına yer veren şârih, ikinci katmanda ise beyti yekun olarak ele alır, nesre çevirir ve izaha muhtaç kısımları detaylandırılarak açıklar. Herhangi bir başlık taşımayan ilk bölümde şârih, evvela kelimelerin manasına değinmektedir. Kelimelerin manalarını verdiği esnada kelimenin tasavvufî, ıstılahî ve mecazî manasına da değinmeyi ihmal etmez. Kelimelerin okunuşları münasebetiyle harekelerini de belirten şârih, daha sonra beytin irabını çıkarır. "Ma'nâ-yı beyt" başlığı taşıyan ikinci bölümde ise şârih beyti evvela nesre çevirir sonrasında da ilgili bölümleri detaylandırarak izah eder. Mustafâ İsâmeddîn'in şerhinde birçok kaynaktan yararlandığını tespit etmekteyiz. Bunun yanı sıra metinde dinî-tasavvufî kavramların yoğun olarak yer aldığını görmekteyiz. Son olarak şârih, beyti belagat açısından da değerlendirir.

²⁷ (Yazar 2017: 97-126; Demir 2016: 446-460)

Beyitte kelimelerin oluşturduğu edebî sanatı zikreden Mustafâ İsmâmeddîn, yer yer zikrettiği edebî sanatın tanımını da yapar. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَالْخَلْقُ جَمِيعاً فِي يَدِهِ

فَدُوٌّ وَسَعَةٌ وَدُوٌّ حَرَجٌ

وَالْخَلْقُ'da *vāv* ibtidâ'iydedir. الْخَلْقُ mübtedâdur. خَلَقَ maşdar mebnıyyü'l-mef'üldür maḥlûk ma'nâsına. Cemî'an ḥâliyyet üzere manşûbdur. جَمِيعٌ bu mişillü yerde te'kid için isti'mâl olunur, küll ma'nâsına.²⁸ جاء القوم جميعهم dirler, *kuillühüm* ile ma'nâ virirler. فِي يَدِهِ'de maḥzûf olan müte'allıkiyla mübtedânın haberidür. Mübtedâ *me'a haberihi lâ maḥalle lehu mine'l-i'râb* cümlesi müste'nefedür. يد lügatde zâtü'l-eşabi' olan cāriḥanın ismidür. Te'vîlâtta kuvvet ü kudret ma'nâsını virirler. Nitekim²⁹ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ آيَاتِهِم āyet-i celîlesinde kudretu'llâh ile te'vîl eylediler. Burada daḥı kudret ü taşarruf ile te'vîl olunur. فَدُوٌّ'da *fâ* tafşîliyyedir. دُوٌّ lafzen merfû' mübtedâ-yı maḥzûfuñ haberi olup سَعَةٌ kelimesine muzâfdur. Taḥdîrî³⁰ فَبَعْضُهُمْ دُوٌّ وَسَعَةٌ بَعْضُهُمْ دُوٌّ حَرَجٌ dimek olur(...) **Ma'nâ-yı Beyt:** Cemî'an maḥlûk ol seyyid ü nâşırımız olan Allâhın yedi kudretinde [8b] maḡlûb ve ḳabza-i taşarrufında taḳallüb olunurlar. Pes bunların ba'zısı ğinâ vü vüs'at ü rāḥat şāhibleri ve ba'zısı ḥarac ü zahmet ve cehl ü mażarrat şāhibleridür. Pes Allāhu te'ālâ maḥlûkâtında ḥikem-i bāliġası üzere keyfe-mā-yeşâ' taşarruf idüp وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَعَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ³¹ ḳavl-i şerîfi mişdâkıncâ 'ilm-i ezelişinde ğinâ vü şervete müsta'idleri faḳîr ü ḥor idüp rüsvây eylemedi ve faḳr ü fâḳaya müstaḥıḳları ğanî ḳılup ni'am ü erzâḳını anlara başt idüp tãġî vü bãġî kılmadı. يُفَعِّلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ.³² Bu beyitte şanâyi'-i bedî'iyeden cem' ü tefriḳ vardır ki iki nesneyi ibtidâ'en ḥükm-

²⁸ "Topluluğun tamamı geldiler."

²⁹ "Allah'ın eli onların elleri üzerinedir.(Kur'ân, Fetih 48:10)"

³⁰ "Onların bir kısmı kuvvet bir kısmı da zahmet sahibidir."

³¹ "Şayet Allâh kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir. (Kur'ân, Şûrâ 42:27)"

³² "Allah dilediğini ve arzu ettiği hükmü yerine getirir."

i vâhidede cem' idüp soñra arasını fark itmeğe dirler. Burada nâzım hâzretleri iki kısım olan halkı cemi'-i halk Allâhü te'âlânın yed-i kudretindedür diyü cem' idüp ba'dehu ba'zısı se'a ve ba'zısı hârec şâhibleridür diyü tefriķ eyledi. Ve سعة ve حجج miyânında şan'at-ı tıbâķ vardır. (Kara 2021: 148-149)"

10. Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed, Şerh-i Metîn ü Akvâ³³

10.1. Hayatı

Hâfız Mehmed b. Üveys et-Tosyevî gibi birçok alimden ders alan Hacı Hüseyin, eserinde, kırk seneyi aşkın bir süredir Sakız Ada'sında olduğunu söyler ve birçok eser yazdığını ifade edip konularını da belirtir. *Şerh-i Metîn ü Akvâ'*yı 1224/1809 yılında tamamladığını izâh eden ifadesinden hareketle şârihin, 1809 yılında hayatta olduğunu tespit edebilmekteyiz (Yazar 2011: 569).

10.2. Eseri

*Şerh-i Metîn ü Akvâ'*nın Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi 2175-2³⁴ ,Tercüman 338; İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi T.Y. 1261, C.T.Y. 1261/02 numarada kayıtlı olmak üzere dört nüshası tespit edilebilmiştir. *Şerh-i Metîn ü Akvâ'*nın müellifinin Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed olduğuna dair bilgiyi "... işbu 'abdü'z-zaîf ü 'âciz el-hâc Hüseyin b. el-hâc Mehmed el-müftî-i sâķız...." ifadesinden edinmekteyiz. Yine eserin ismine şârih tarafından düşürülen tarih vesilesiyle ulaşmaktayız: "... ismini müş'ir işbu târih-i 'acîb zuhûr itmekle beyt

oldı bu şerhim Metîn ü Akvâ 1224

binâ'en aleyh ismine Şerh-i Metîn ü Akvâ tesmiyye eylemişimdiür...(vr. 9b)."

Hatimedede yer alan ifadeye göre eser, 1 Rebûlevvel 1224/ 16 Nisan 1809 tarihinde nihayete ermiştir:"... işbū kasîde-i müteyemmine ve

³³ Eser, Prof. Dr. Mücahit Kaçar ile birlikte tarafımızca hazırlanmakta olup kısa bir süre sonra neşredilecektir.

³⁴ Çalışmamızda bu nüsha esas alınmıştır.

müteberrikenün (...) tercüme vü şerhine biñ iki yüz yirmi dört senesi rebü'l-evveliniñ ğurresinde şürü' bi-'ināyeti'llāhi te'ālā...(93a)"

Eserin başında "Takrîz-i Celâl Efendi" başlıklı bir takrîz yazısı yer almaktadır. Eser, klasik tertib usulüne uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonrasında sebep-i telîf bölümüne yer veren şârih, *Kasîde-i Münferice*'nin müellifi, fazileti ve vezni gibi teknik bilgilere de değinir. Diğer şerhlerden farklı olarak kasidenin ilk on altı beytinde ismi Azam'ın zikredildiğini belirten şârih, eserin mukaddimesinde şerh metoduna dair de bilgi verir. Bu ifadelerden şârihin eserinde yeni metodlar uygulayıp bazı yeniliklere başvuracağını öğrenmekteyiz. Sonrasında şerhine başlayan Hacı Hüseyin, *Kasîde-i Münferice*'nin aslına sadık kalarak kırk beytin şerhine yer verir. Hatime bölümünde şerhini okuyacaklara ve kendisine dua eden şârih, okuyanlardan da kendisine dua etmesini isteyerek eserini nihayete erdirir.

Hacı Hüseyin, *Şerh-i Metîn ü Akvâ* adlı çalışmasında ele aldığı kaynak metni iki bölümde inceler. Herhangi bir başlık taşımayan ilk bölümde şârih, kelimelerin manasına ve gramatikal özelliklerine değinir. Klasik şerh metoduna bağlı kalan Hacı Hüseyin, takip ettiği metoda bazı yenilikler getirir. Bu husus ilk bölümde kendini gösterir. Diğer şerhlerde ilk bölümde belirli kelimeler ele alınırken *Şerh-i Metîn ü Akvâ*'da her kelimeye dair değerlendirmelerin yer aldığını görmekteyiz. Şârih her kelimenin üzerinde durmaktadır ve izâhları tafsilatlıdır. Diğer şerhlerde olduğu gibi kelimelerin lügat, tasavvufî, ıstilahî vb. manasına yer veren şârih, sık sık ayet ve hadislere işaret ederek verdiği manayı kuvvetlendirir. Diğer şerhlerde görmediğimiz bir diğer özellik olarak Hacı Hüseyin, kelimelerin manasına yönelik yaptığı izahtan sonra beytin muhtevasına uygun düşecek ayet ve hadislerden örnekler verir. Evvela Arapça olarak yer verdiği bu örneklere de Türkçe mana vererek açıklar. Bu bölümde ayet ve hadislerle sınırlı kalmayıp alimlerin ve şârihlerin görüşlerinden de sık sık yararlandığını tespit edebilmekteyiz. Diğer şerhlerde ayrı bir başlık açılarak izah edilen beytin irâbını bu bölümde ifade etmeyi tercih eder. Şerh metodunda yeniliği ihtiva eden bir diğer husus ise beytin belagat açısından değerlendirilmesidir. Muhtelif şerhlerde beytin nesre çevrildikten sonra belagat açısından ele alındığının görülmesine karşın *Şerh-i Metîn ü Akvâ*'da bu izâhlar ilk bölümde yer alır.

Şârih, kelimenin oluşturduğu edebî sanatı zikreder ve yer yer terimin tanımını da yapar. “*hâsil-ı ma'nâ*” başlığı taşıyan ikinci bölümde beyti yekun olarak ele alıp nesre çeviren şârih, izaha muhtaç kısımları geniş ölçüde detaylandırarak ifade eder. Kimi zaman nesre çeviri ihtiyacı hissetmeden muhtevaya yönelik izahlarına başlar. Ayet ve hadisler başta olmak üzere faydalanılan kaynaklar açısından oldukça zengin bir bölüm olan ikinci bölümde “*nâzım*” başlığı açılarak yeni bölüme geçilir. Bu bölümde Hacı Hüseyin kimi zaman ele aldığı beyte dair ek bilgi verirken çoğunlukla gelecek beytin muhtevasına ve neye işaret ettiğine değinir. Bu sayede okuyucu gelecek beytin muhtevasına hazırlanır. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

اِسْتَدَى اَزْمَةً تَنْفَرَجِي

قَدْ اَذَّنَ لِبَلِكِ بِاِئْتِجِ

اَزْمَةٌ te'nîş-i lafziyyedür veyâ zamîri اِسْتَدَى kavlinüñ fâ'ilidür ve اَزْمَةٌ hemzenüñ fethi ve zâ-yı mu'cemenüñ sükûnuyla teşdîd ma'nâsınadır. (...) **Hâşıl-ı ma'nâ** yâ şiddet sen bizim üzerimize müştedd ol. Eğer sen müştedd olırsan şiddetinüñ iştidâdı fereci binâ' ve hâlet-i şiddetinüñ açmasına bâ'îş olmağla maḥz-ı ni'met-i 'uzmâ olup açılırsun. Hemm ü ğammuñ bizden gider şiddet üzere kalmazsun ve şiddetinüñ açılmasıyla hâl-i sürür hâşıl olur (...) Senüñ şiddetinüñ açılmasına 'alâmet-i vâzîḥa ve kâşife vardır. Taḥkîk senüñ ise giceñ şabâḥınuñ ziyâsını îzân ü i'lân idüp bildürdi. Ḥaḳḳ Şübḥānehu ve te'ālā ḥazretlerinüñ اِسْتَدَى kavli-i şerîfi mışdaḳınca senüñ şiddetüñ ferece mübeddel ü münkalib olması müteḥaḳḳıḳ ü qarîbdür. Yâ şâhib-i şiddet sen daḥı müte'ellim ü müte'essif olma belki mütesellî ol dimekdür.³⁶

³⁵ “Evet, doğrusu her güçlüğü yanında bir kolaylık var. (Kur'ân, İnşirâh 94:6)”

³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Bölümü 2175-2, vr. 11a.

11. Cebbârzâde Mehmed Arif Bey, Celb-i Sürûr ve Selb-i Küdûr

11.1. Hayatı

“Çapan-zâde” ve “Cebbâr-zâde” olarak anılan Mehmed Arif Bey, İstanbul’da 1244/1828 tarihinde doğar. Halvetiyye tarikatının Şabaniyye koluna bağlıdır ve döneminin ilim irfan sahibi kişileri arasında zikredilir. Mahalle mektebinde eğitimine başladıktan sonra Bâbîâlî Mâliye Kalemî’ne oradan da Hazîne-i Mâliye Bedelât Kalemine devam eder. Otuz üç sene devlet hizmetinde çalışan Arif Bey, emekliliğini ister. Emekliliğini istediği esnada Nizâmiye Kâtipliğinde çalışmaktadır. Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da çeşitli rivayetler vardır: Hüseyin Vassâf, 30 Eylül 1920 Perşembe günü, doksan beş yaşında vefat ettiğini söyledikten sonra *Evrâd-ı Havâdis* adlı eserden, yüz yaşını geçmiş olduğu ve Çengelköy’de kiraladığı evde vefat ettiğine dair yer alan bilgiyi nakleder (Özkan, 2014).

Eserlerinde “Ârif” ve “Mütercim” mahlaslarını kullanmıştır. Divançesiyle birlikte *Fıkh-ı Keydân Tercümesi*, *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylâniyye*, *Hazîne-i Nûr*, *Şerh-i Güldeste-i İsmet*, *Miftâhu Hazâ’ini’r-Rahmâniyye fi Memleketi Viücûdi’l-İnsâniyye*, *Şu’ûnâtu Hak alâ-Mâcera’s-Sebak*, *Dâfi’u’z-Zulem fî-Kulûbi’l-Ümem*, *Hazâ’inü’l-Enver ve Defâ’inü’l-Esrar*, *Tuhfe-i Şemsiyye*, *Vâridât-ı Seferiyye*, *Tuhfe-i Seyfiyye*, *İstid’â-yı Merhamet*, *Zeyl-i Vâridât-ı Seferiyye*, *Kitâbu’l-Hakâyık*, *Celb-i Sürûr ve Selb-i Küdûri*, *İzâhu’Merâm alâ-Vilâdeti Seyyidi’l-Enâm* adlı birçok eseri vardır (Özkan, 2014).

11.2. Eseri

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı OE_Yz_1252 numarada kayıtlı olmak üzere tek nüshası tespit edilen eser, “Celb-i Sürûr ve Selb-i Küdûr” adıyla ve müellifi “Çapakzâde Mehmed Arif Bey” olarak kayıtlıdır. On beş varaktan müteşekkil olan eserde herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte ne yazık ki eksiktir, ilk beytin şerhinden sonrası yer almamaktadır.

Cebbârzâde Mehmed Arif Bey, *Celb-i Sürûr ve Selb-i Küdûr* adlı çalışmasına kısa bir mukaddime ile başlamaktadır. Sonrasında *Kasîde-i*

Münferice'nin müellifi İbnü'n-Nahvî'nin terceme-i hâline yer veren şârih, şerhine başlar.

Nüshada ilk olarak kaynak metin yer alır, kaynak metin şerh metninden ayrılmak adına kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kaynak metnin muhtevasına işaret eden ayet ve hadislerden örnek veren Cebbârzâde Mehmed Arif Bey, beyti daha küçük birimler olan kelimelere ayırır. Bu noktada klasik şerh metoduna bağlı kaldığını tespit edebilmekteyiz. Ele aldığı kelimenin kök, türemiş, çoğul hali ve veznine yönelik bilgi verdikten sonra manasına değinir. Nüshanın eksik olması hasebiyle, ikinci aşamada beyti yekun olarak nasıl değerlendirdiğine dair ne yazık ki bilgimiz yoktur. Eldeki mevcut bilgilerden hareketle çalışmanın açıklama yönü ağır basan bir şerh olarak değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

اَشْتَدَّى اَزْمَةً تَنْفَرَجِي

قَدْ اَذَّنَ لِبَلِّكَ بِاَلْبَلَجِ

اَشْتَدَّى, اشتداد 'dandur ve اشتداد ifti'âl bābından şiddet ma'nāsınadır. Zīrā 'Arabîde kavî vü muḥkem olsa iştēde'l-emr dirler Türkî ise muḥkem olurdu dimekdür. اَزْمَةٌ fetḥ ile ḳaḥt ü şiddet ü ṭarlığa ta'bîr olunur ki insāna ḥāvî vü iṣābet eyleyen hemm ü ğamm ü ictināb ma'nāsınadır. تَنْفَرَجِ, انفراج 'dandur ve انفراج inkişāf ma'nāsına olup ğamm u ğuşşadan āzād olarak mesrūr olmaḳ dimekdür.³⁷

12. Kemâleddin Harputî, Kasîde-i Münferice'nin Tahmisiyle Berâber Şerhi

12.1. Hayatı

21 Ocak 1867'de Harput'ta doğan Kemâleddin Efendi'nin dedesi "Kasîde-i Bürde Şârihi" olarak şöhret bulan Hacı Ömer Naîmî Efendi, babası Hacı Abdülhamid Hamdî Efendi, annesi Mümine Hanım'dır. İlk

³⁷ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_1252, vr. 14b.

eğitimini Cevheriyye Medresesi'nde almış sonrasında Kâmil Paşa Medresesi'nde derslere devam etmiştir. Devrin alimlerinden Şeyh Muhammed Bedreddin el-Hasenî ed-Dımaşkî'den icazet almıştır. Babasının vefatına kadar çeşitli medrese ve mekteplerde çalışmıştır. 22 Şubat 1916'da önce vekâleten sonra da asaleten Ma'mûretü'l-azîz merkez müftüsü olur. Tevhîd-i tadrîsât kanunu sonrası Harput İmam-Hatip Mektebi'nde edebiyat muallimliği yapmıştır. Müftülük vazifesi, muallimlik ve müderrisliği azledildiği güne kadar birlikte yürütmüştür. Şark İstiklâl Mahkemesi'nce suçlu bulunup Samsun'a sürgüne gönderildiği için Diyanet İşleri Bakanlığı kendisini müftülükten azleder. Kemâleddin Harputî, sürgünden döndükten sonra 20 Şubat 1928'de emekliye ayrılır. 2 Şubat 1936'da geçirdiği hastalık sebebiyle vefat eder (Karataş 2015: 29-126).

Neşredilmiş eserleri şu şekildedir: *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Şerhi*, *el-Mülemma' Şerhu'n-na'ti'l-murassa' bi'l-mücennesi'l-müsecca'*. Neşredilmemiş eserleri ise şunlardır: *Rekâik: Hadîs-i Erbaîn, Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebe'iyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm*. Tefrikaları ise şunlardır: *Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi*, *Kasîde-i Ferîde Tercemesi*, *Makâme-i Sûfiyye Tercemesi*, *Levâmi-i Câmî Tercemesi*. Gazete-mecmua yazıları ve bir takrîzi ise şu şekildedir: *Ahlâk-ı Eslâf*, *Manzum Bir Münâcât-ı Fârsiyye'den Mütercem*, *Bir Nâme-i Belîğ-i Hakâik-ihativâ*, *Bir Nâme-i Belîğ*, *Bir Takrîz Yazısı*. Bu eserlerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazılmış şiirleri ve isimleri bilinen fakat nüshalarına ulaşılamayan yirmiye yakın çalışması daha vardır (Karataş 2015: 77-90).

12.2. Eseri

Kemâleddin Harputî'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Şerhi* adlı çalışması 1317/1899 yılında Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet Matbaası tarafından tab edilmiştir. Daha evvel "Kasîde-i Münferice'nin Tahmîs-i Cedîdiyle Berâber Tercemesidir" başlığıyla *Hazîne-i Fünûn* mecmuasında tefrikalar halinde yayımlanmıştır. Fakat mecmuanın kapanması münasebetiyle beşinci bende kadar yayımlanabilmiştir (Karataş 2015: 79).

Eser, Mahmud Kemla İnâl'in kaleme aldığı takrîzle başlamaktadır. Takrîzden sonra yer alan kısa mukaddimedeki *Kasîde-i Münferice'*ye

Kemâleddin Harputî'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi tarafından bir tahmis yazıldığı ifade edilir: “*Kasîde-i Münferice’ye de peder-i büzürg-vârım üstâz-ı fezâ’il-şi’ârım hâcü’l-hâc Abdülhamîd Efendi hazretleri tarafından bir tahmîs-i belîğ tahrîr olunmuşdu*” (Harputî 1899: 8). Sebeb-i telif bölümünde de pederinin Kasîde-i Bürde üzerine şerh yazması sebebiyle şöhret sahibi olduğuna ve bu şöhreti devam ettirmek adına eserini kaleme aldığını ifade eder: “*Peder-i fezâ’il-perver-i ‘âbidânemiñ himmet kılmasına ‘âcizâne iştirâk eylemek ve bir de cedd-i şehîrimizin Kasîde-i Bürde’yi şerh ile ibkâ’-yı zîkr-i hayr itmesine min gayri haddin iktifâ’ eylemiş olmak üzere bu şerhin te’lîfine mütecâsir oldum*” (Harputî 1899: 9). Kemâleddin Harputî, mukaddimeden sonra ilk beyte yapılan tahmise yer verir. Sonrasında da şerhine geçmeden evvel *Kasîde-i Münferice’ye* dair bilgiler verir. Kasîde-i Münferice’nin aslına sadık kalınmadığı ve kırk bir beytin şerhinin yapıldığı tespit edilmektedir. Kasideyi kırk bir beyit olarak kabul etmesinin sebebini de ifade eden şârih, eserini nihayete erdirir.

Kemâleddin Harputî, *Kasîde-i Münferice’nin Tahmisiyle Berâber Şerhi* adlı çalışmasında tahmîs yapılan her beyti iki bölümde inceler. İlk bölümde kelimelerin gramatikal hususiyetlerine değinen şârih, diğer şerh/tercümelerden farklı olarak eklenen mısralarda yer alan kelimelere dair malumata da yer vermektedir. Kelimelerin gramatikal hususiyetlerine dair izahları, sarf ve nahiv açısından değerlendirmeler oluşturmaktadır. Kelimelerin zamm, kesre ve fetha oluşuna göre okunuşuna da değinen Kemâleddin Harputî'nin bu bölümde değindiği bir diğer mesele de kelimelerin manasına yönelik izahlardır. Kelimelerin lügat, ıstilahî, tasavvufî manasına değinen şârih, birden fazla manaya gelen kelimeleri de belirterek kelimenin beyit içerisinde yüklendiği anlama da değinmeyi ihmal etmez. Sonrasında her tahmîsin irâbını çıkararak şârih, köşeli parantez ile “bu beyitte” başlığı açarak belagata yönelik değerlendirmelerde bulunur, dolayısıyla beyitte yer alan kelimelerin oluşturduğu edebî sanat/lar zikredilir. Tahmîste yer alan edebî sanatı zikrettikten sonra muhtevanın işaret ettiği ayet yahut hadis varsa onlara da yer verir. Yararlanılan kaynaklar arasında ayet ve hadislerin geniş yekun tuttuğunu tespit edebilmekteyiz. “hülâsa-i me’âl” başlığı taşıyan ikinci bölümü bendlerin yekun olarak nesre çevirisi oluşturmaktadır. *Kasîde-i Münferice’ye* yapılan diğer şerhlerde olduğu

gibi izaha muhtaç müphem kısımların detaylandırılması, birden fazla manaya gelen kelimeler dolayısıyla birden fazla nesre çeviriye rastlanılmamıştır. Bu bölümde yararlanılan kaynak noktasında da sınırlı kalındığını söylemek mümkündür. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

اصْبِرْ فَالْصَّبْرُ الْخَوَالِفُ فَإِنْ اسْتَيْطَاتَ مَدَى التَّلَجِ

قَدْ آدَدَ لَيْلُكَ بِأَلْبَلِجِ اسْتَدَى أَرْمَةُ تَنْفَرَجِي

فَعَلَيْكَ الْقَوْلُ بِالْدَلِجِ

“ *اصْبِرْ* emr-i hâzırdir. *فَالصَّبْرُ* kavli mübtedâ ve *الخَوَالِفُ* haberdir, cümlesi emr-i sâbıkı ta'lîldir. *فا* ile *را*'nuñ fethasıyla *الْفَرْجِ* ğam u ğuşşadan kurtulmağ ve çarlıqdan ħalâş olmağdır.(...) *اسْتَدَى* mağûl-i kavldir, mişkât-i nebevîden muğtebesdir. Zîrâ mışra'-ı evveli Ĥazret-i 'Alîniñ rivâyet-kerdesi olarak İmâm Suyûfîniñ Câmi'ü's-şâğîrinde münderic bir ħadîş-i nebevî olup nâzım-ı merĥûm teberrûken bu kâsîdesine anı muğtali' ittiĥâz etmişlerdir. *اسْتَدَى*, *استداد* dan emr-i muĥâtabdır, ğayri 'âķil, âķil menzilesine tenzîl ve mü'enneş lafzı olan *أَرْمَةُ*'ye ĥiğâb edilip emr-i mezkûr, müfred mü'enneş olarak ĩrâd buyurulmuşdır (...) **ĥülâşâ-i me'al** yâhu dūçâr olduĝuñ muşîbet ve belâya miĥnet-i řâķat-fersâya şâbir ol. Zîrâ şabr u ķarâr ferec ü ĝuşâyîşiñ ķardaşı ve taĥammül ü iştibâr fevz ü ħalâsıñ eşidir. Ĥâşılı: (miĥnetlere şabr eyle ki miiftâĥ-ı ferecdir) eger zamân-ı meserreti batî vü ba'id 'add ider ve fevz ü necâtdan ķat'-ı ümîd eyler iseñ leyl-i pür-i veyl-i muşîbetde elĥâf-ı ilâhiyyeye müterâķķib ve ey belâ vü ĝamm müştedd ü muĥkem ol ki münCelî olasıñ zîrâ seniñ iştidâd ü kemâliñ in'am ü zevâliñi istilzâm ve şeb-i işâbetiñ zulmeti ferec ü ĝuşâyîşi i'lâm eyledi demege muvâzıb ol demekdir. (Harputî 1899: 15)”

13. Vildan Fâîk, Şerh-i Kasîde-i Münferice

13.1. Hayatı

1853'de Arnavutluk'da doğan son dönem Osmanlı alimlerinden Fâîk, ilk eğitimini Valîde-i Atîk medresesi'nde Hoca Yahyâ Efendi'den alır. 19 yıl Alâiyeli Kara Mustafa Efendi'nin derslerine devam ettikten sonra icazetnâme alır ve Üsküdar Yeni Vâlîde Camii'nde ders vermeye başlar. Nazmîzâde, Sâlise-i Ârif Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi, Sahn-ı Semân, Vanî Mehmed Efendi, Câfer Ağa ve Hoca Hayreddin gibi muhtelif medreselerde görev yapar. Medreseler ile ilgili yeni düzenlemeler yapıldıktan sonra yeni medreselerde görev yaptığını da görmekteyiz. 1906'da dördüncü meclis muhataplığı, 1909'da muharrirlik gibi çeşitli vazifelerde de görev alır, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılarak irşâd çalışmaları kapsamında konferanslar verir. 4 Temmuz 1925 tarihinde Üsküdar'da vefat eder (Güldöşüren 2015: 117-148).

Matbû olarak tespit edilen eserleri şu şekildedir: *Esrâriü's-Savm, el-Kavlü's-sâbit fî kazâi'l-fevâid, Teshîlu's-sarf, Terşîhu'l-kalem fî Lâmiyyeti'l-Acem, el-Mevâizu'l-Hısan*. Tespit edilen eserler içerisinde yazma nüshalar ise şu şekildedir: *Medrese Hatıraları [Islahat Nizamnâmesi], Teshîlu'n-Nahv, Tebyînu'l-edevât fî-mâ verede fî'l-Kurâni mine'l-kelimât, Nahviyye, Mâlatiyye, Dinâriyye Makâmelerinin Tercümesi ve Şerhi, Tavdîhu'l-mübhemât fî-mâ verede fî'l-Kurâni mine'l-kelimât, Tefsîr-i Sûre-i Kâf, el-Multekat fî usûli't-tefsîr, Kasîde-i Münferice Şerhi, Risâle fî şerhi hilyeti'n-nebeviyye, Şerh-i Kasîde-i Hemziyye, Nahl Suresinin 90. ayetinin Tefsiri, Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n-Nebî* (Güldöşüren 2015: 137-145).

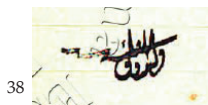
13.2. Eseri

Vildan Fâîk'e ait *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışmanın tespit edilebilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü 107 numarada kayıtlıdır. Müellife dair malumata sebep-i tahrîr

bölümünün ve eserin sonunda yer alan Vildan Fâîk yazılı imzadan³⁸ ulaşmaktayız. Ferağ kaydından anlaşıldığı üzere *Şerh-i Kasîde-i Münferice*, 1340/1924 yılında nihayete ermiştir.

Vildan Fâîk, eserine sebab-i tahrîr bölümü ile başlamaktadır. İsmail Ankaravî'nin *Kasîde-i Münferice*'ye yaptığı şerhin nüshasını inceleme fırsatı bulan Fâîk, mezkur nüshada birçok hata tespit ettiğini ifade eder: "*Bundan bir iki sene aqdem şârih-i Meşnevî İsmâ'îl Ankaravî rahimehu'llâh hazretleriniñ âşârından Kasîde-i Münferice'yi lisân-ı Türkî ile meşrûh u maṭbû' gördüm (...) lâkin hayfâ ki bu eşeri bir muşahhîh 'âlimiñ yed-i iktidârına ugramamış olmamalı ki maṭbû'da görülen yañlışıklarla yapırsam mübâlağa olmaz.*" Bundan hareketle, nüshada yer alan yanlışlıkları gidermek ve erbâb-ı mütalaanın faydalanabilmesi adına, özüne uygun düşecek şekilde mana verdiği bir şerh kaleme almak istediğini ifade eder. Vildan Fâîk, sebab-i tahrîr bölümünden sonra şerhine başlar, aslına sadık kalarak *Kasîde-i Münferice*'yi kırk beyt olarak şerh eder. Fakat kimi nüshalarda kırktan fazla beyte rastladığını ifade ettikten sonra mezkur beyitlere nüshasında yer vermiştir: "*ve bu beyt hâtimesidir ve bu ebyât dahı erbâb-ı işk tarafından tezyîl edilmişdir, teberrüken bu mahalle derc olundu.*"

Vildan Fâîk, *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışmasında ele aldığı her beyti üç bölümde inceler. Herhangi bir başlık taşımayan ilk bölümde daha küçük birimlere ayrılan kelimelere dair izahların yapıldığı görülmektedir. Kelimelerin manasına yönelik izahları barındıran bu bölümde sınırlı da olsa tasavvufî ve ıstilahî manalara yönelik ifadeler de yer verilir. Gramatikal açıdan değerlendirmelere de yer verilen bu bölümde, ele alınan kelimenin cinsi, kökeni, mazî, muzarî, emir sigası, vezni ve işaret ettiği cinsiyete yönelik yine oldukça sınırlı denebilecek bilgilere yer alır. "el-ma'nâ" başlığı taşıyan ikinci bölümde şârih, beyti nesre çevirir ve yer yer "ya'nî" diyerek beytin muhtevasına dair müphem kalan kısımları detaylandırır. Vildan Fâîk, başlık verme ihtiyacı duymadığı üçüncü bölümde kaynak metnin muhtevasına uygun düşecek şekilde ayet ve hadislerle işaret etmektedir. Bundan hareketle yararlanılan kaynaklar arasında ayet ve hadisleri zikretmek mümkündür. Beyte dair izah ve

örneklendirmeler, *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışmayı aktarma yönünden ziyade açıklama yönü ağır basan bir şerh olarak değerlendirilmemize olanak sağlar. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَصَلَاةُ اللَّيْلِ مَسَافَتُهَا

فَأَذْهَبُ فِيهَا بِالْقَهْمِ وَجِي

“*وَصَلَاةُ اللَّيْلِ* terkîb- izâfîsi mübtedâdır. *مَسَافَتُهَا* haberdir. *صَلَاةٌ* lügatde du‘â ma‘nasınadır. ‘Örf-i şer‘de ef‘âl-i maḥşûşa ve erkân-ı ma‘lûmeden ‘ibâretidir. *لَيْل* nehârîñ muḳâbilidir. *مَسَافَت* bu‘d ma‘nâsına ise de burada menâzil, merâhil ma‘nâlarındadır. *فَأَذْهَبُ*, *فَأَذْهَبُ* maşdarından emrdir. *مَسَافَتُهَا* haberdir ve *اتل* emrinden mefhûm olan tilâvete râci‘dir. *فِيهَا*, *أَذْهَبُ* emrine müte‘allıktır zamîri *لَيْل* e râci‘dir. *تَلَاوَت* e râci‘ olmak daḥı cā’izdir. *بِالْقَهْمِ*, *أَذْهَبُ* fi‘line müte‘allıktır. *وَجِي*, cā’e yecî‘u fi‘linden emrdir *أَذْهَبُ* üzerine ma‘ḫûfdur. el-ma‘nâ şalâtü’l-leyl o tilâvetiñ mesâfesi öyle olunca sen o mesâfe-i tilâvetde gice git gel ya’nî ayât-ı şerîfeniñ ma‘nâ-yı celîlesini mülâhaza itmek için bir âyeti tekrâr kııl ve bu mülâhaza ile ma‘nâ-yı şerîfi tedbir için tekrâr itmek sünnettir.”³⁹

14. Mustafâ Behcet b. Muhammed Sâlim, *Azvâu’l-Behce fî Şerhi’l-Münferice*⁴⁰

14.1. Hayatı

Taradığımız kaynaklarda hayatında dair herhangi bir bilgiye ulaşamayan Mustafâ Behcet b. Muhammed Sâlim, *Azvâu’l-Behce fî Şerhi’l-Münferice* adlı eserinin hatimesinde “*şerhimiñ dokuzuncu nüshasını biñ üç yüz elli beş zi’l-hiccesiniñ yirmi yedinci ve biñ dokuz yüz otuz yedi martınıñ on birinci pencşenbe günü tebyîze muvaffak oldum*” ifadelerine yer

³⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü 107, vr. 12a.

⁴⁰ (Doğan 2020: 115-131)

verir. Bu bilgilerden hareketle şerhinin dokuzuncu nüshasını 1937'de kaleme aldığını öğrendiğimiz Sâlim, mezkur tarihte hayattadır.

14.2. Eseri

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 46144 numarada *Azvâu'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice* adıyla kayıtlı olan eserin tek nüshasına ulaşılabilmıştır fakat şârihin kendi ifadesiyle eserin sekiz tane daha nüshası bulunmaktadır: “şerhimiñ dokuzuncu nüshasını biñ üç yüz elli beş zi'l-hiccesiniñ yirmi yedinci ve biñ dokuz yüz otuz yedi martınıñ on birinci pencşenbe günü tebyîze muvaffak oldum”. Yine hatime de yer alan “... ‘ināyet-i Hakk ile Azvâu'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice diye ad verdiğim bu şerh...” ifadesinden eserin adına “bi-kalemi şârihihi Muştafâ Behcet bin Muhammed Sâlim”⁴¹ ifadesinden de eserin müellifine ulaşmaktayız. Eserin ne zaman kaleme alındığı net olarak bilinmese de şârihin hayatına dair bilgi verilen ilk bölümde yer alan ifadelerle göre tespit edilen tek nüsha, 13 Mart Perşembe 1937 tarihinde müellif tarafından tebyiz edilmiştir.

Mustafâ Behcet bin Muhammed Sâlim, *Azvâul-Behce fi Şerhi'l-Münferice* adlı çalışmasına bir mukaddime olmaksızın başlar. Dolayısıyla diğer şerh/tercümelerde yer alan *Kasîde-i Münferice*'nin müellifi, muhtevası ve faziletine dair yer alan bilgiler bu eserde mevcut değildir. *Kasîde-i Münferice*'nin kırk beyitten müteşekkil olduğunu kabul eden şârih, kırk beyti şerh ettikten sonra çalışmasını nihayete erdirir. Sâlim, eserin hatimesinde, *Kasîde-i Münferice*'yi şerhe muvaffakiyeti sonrasında bir rüya gördüğünü ifade eder. Bu rüyada da *Kasîde-i Münferice*'ye yaptığı şerh dolayısıyla memnun olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) teberrüken bir tepsi dolu lokma ikram ettiğini gördüğünü ifade eder: “Bu Münferice-i Kasîde-i mübârekesini şerhe muvaffakiyetinden sonra bu şerhime memnûniyetden dolayı Hazret-i Peygamber (s.a.v) efendimiziñ bu ‘âcize bir pilāv tepsisi dolusu loğma ihdâ’ buyurmuşlar diye gördüğüm rü’yâyı teberrüken buraya kayd etdim”⁴²

Mustafâ Behcet bin Muhammed Sâlim, *Azvâul-Behce fi Şerhi'l-Münferice* adlı çalışmasında klasik şerh metoduna bağlı kaldığını tespit

⁴¹ Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 46144, vr. 42a.

⁴² Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 46144, vr. 4b.

etmekteyiz. Mevcut tek nüshada kaynak metin, şerh metninden ayrılmak münasebetiyle daha büyük yazılmıştır. Şârih ele aldığı her beyti iki bölümde inceler. Herhangi bir başlık taşımayan ilk bölümde beyt, daha küçük birim olan kelimelere ayrılır ve kelimeler gramatikal izahlara tabî tutulur. İlk olarak kelimelerin lügat manasına değinen Sâlim, izahlarını oldukça kısa tutmuştur ve her kelimenin manasına da yer vermemiştir. Kelimelerin sarf ve nahiv içerisindeki konumlarına dair de bilgi veren şârihin bu izahlarının da sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu husus, *Azvâul-Behce fi Şerhi'l-Münferice*'yi yer yer tercümeyle yaklaştırmaktadır. Bundan dolayı çalışmayı aktarma yönü ağır basan bir şerh olarak değerlendirmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. “me’âl-i beyt” başlığı taşıyan ikinci bölümde beyt nesre çevrilir. Yalnızca ayet ve hadislerin yer aldığı bu bölümde yararlanılan kaynak noktasında da sınırlı kalındığını söylemek mümkündür. “me’âl-i beyt” bölümünde yer verilen bir diğer husus da beytin belagat açısından değerlendirilmesidir. Kimi zaman kelimenin oluşturduğu edebî sanatı zikreden şârih, kimi zaman kelimeye işaret etmeksizin beyitte yer alan edebî sanatı belirtmekle yetinir: “Bu beyitte ‘ukûl-ı nâsı ta’lîm ü te’dîbe muhtâc olmada ‘acemi atlara teşbîh edip müşebbehün bihiñ zikrini tayy ederek lâzımı olan riyâzetle iktifâ ettikten isti’âre-i mekniyye vardır”⁴³ Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وقولهٔ مولانا جملاً

لسُرُوحِ الأَنْفُسِ وَالْمَهَجِ

“لسُرُوحِ”da lām ism-i mef’ûl şîğasıyla bırakılmış ma’nāsına. Maḥzûf olan mu’addâta müte’allıktır. سُرُوحِ otlamak ma’nāsına olan سرح’uñ cem’idir. سرح’ıñ انفس’e izâfeti şîfatıñ mevşûfa izâfeti kabîlindedir. سرح، sāriḥa demek olur. سرح maddesiniñ aşl-ı vaż’ı otlayan ḥayvân için olmakla burada levâzım-ı ḥayâtı taleb için isti’âre edilmiştir. Ba’zı nüşhalarda لشروح vâki’ olmuştur, enfüs ve ervâhı şerḥ için hazırlanmış efendimiz mâlikimiz olan ulu tañrımızıñ dînî dünyevî türlü türlü ‘atıyyeleri şayılamayacak kadar çoktur(...) **me’âlî-i beyt** seyyidimiz ve nâşır ü mu’înimiz

⁴³ Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 46144, vr. 29a.

olan cevād-ı muṭlaḳ ḥazretleriniñ nüfūs ü ervāḥ-ı sārīḥa için fā'ideleri, iḥsānları çoḳdur." ⁴⁴

15. Şarihi Belirsiz, Şerh-i Kasîde-i Münferice

15.1. Eseri

"Şarihi Belirsiz" olarak değerlendirdiğimiz *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'nin dört nüshasına ulaşılabilmiştir: Beyazıt Devlet Kütüphanesi Bâyezîd 7900⁴⁵, Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmalar 297, Kayseri Raşîd Efendi Kütüphanesi 570/1 ve 985/2⁴⁶. İncelediğimiz nüshalar içerisinde müellife dair herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı gibi eserin kaleme alınışına yahut istinsah edilmesine dair de bir tarih düşülmemiştir. Bilgi yetersizliği hasebiyle eserin ait olduğu yüzyıla dair değerlendirme yapılamamıştır.

Şerh-i Kasîde-i Münferice, klasik tertibe bağlı kalarak besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Kısa bir girişten sonra şârih, "ammâ ba'd" diyerek diğer şerh/tercümelerle paralel bilgiler ihtivâ edecek şekilde Kasîde-i Münferice'nin müellifine dair bilgi verir. *Kasîde-i Münferice*'nin İsm-i Azam'ı ihtiva etmesi hasebiyle kasideyi okuyacak kimselere sağlayacağı faydaları belirterek kasîdenin faziletlerine de değinen şârih, sebep-i telîf bölümüne geçer. *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'yi bir vezirin isteği üzerine kaleme aldığını ifade etse de bu vezirin ismi ne yazık ki zikredilmez. Sonrasında ise şerhine başlayan şârih, *Kasîde-i Münferice*'nin aslında sadık kalmayarak kırk üç beytin şerhini yapar. Hatime bölümü de bulunmayan eser, beyitlerin şerhinin bitimesiyle nihayete erer.

Şârih, evvela kaynak metni vererek eserine başlar. Ele alınan nüshada kaynak metin kırmızı mürekkeple yazılarak şerh metninden ayrılır. *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışmada şârih, ele aldığı her beyti üç bölümde

⁴⁴ Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 46144, vr. 7a.

⁴⁵ Çalışmamızda bu nüsha ele alınmıştır.

⁴⁶ Çalışmalarda ve kataloglarda Kayseri Raşîd Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha "Le'âlî Ahmed b. Mustafâ" adında bir kimseye isnâd edilmektedir. Fakat incelenen nüshada eserin müellifinin Le'âlî Ahmed b. Mustafâ olduğunu teyit edecek bir bilgiye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla muhtelif kütüphanelerdeki farklı nüshalarıyla birlikte eser, "şarihi belirsiz" olarak tanıtılmıştır.

inceler. Bu bölümlerden ilki “emmâ me’âni’l-müfredât” başlığı taşır. Bu bölümde değinilen ilk husus kelimelerin manalarıdır. Kelimelerin lügat manasına yer veren şârih, kelimenin ıstilahî ve tasavvufî manasına yer vermeyi de ihmal etmez ve kimi zaman mecazî manasını da belirtir. Bunun yanı sıra yer yer “murâd” diyerek kelimenin beyit içerisinde yüklendiği anlamı ifade eder. “emmâ me’âni’l-müfredât” bölümünde her kelimeye dair değerlendirmeler yer alır fakat her kelimenin manasına yer verilmez; kimi kelimeler “ma’lûmdur, ma’rûfdur” diyerek geçilir. Bu bölümde kelimelerin zamm, kesre ve fetha oluşuna göre okunuşlarına değinen şârih, birden fazla şekilde okunacak kelimeleri de belirtir. Kelimelerin cinsi, mazî, muzarî, emir sigası, kök ve türemiş hali ve veznine yönelik bilgi verdikten sonra “emme’l-i-râb” başlıklı ikinci bölüme geçilir. Bu bölümde beytin irâbını çıkaran şârih, devamlı surette devrik cümle yapısını kullanır. “ma’nâ-yı beyt” başlığı taşıyan son bölümde ise beytin yekun olarak nesre çevrildiği görülmektedir. Bu bölümde yapılan izahların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmektedir, şârih genellikle beytin nesre çevirisini yeterli görür. Son olarak beyti belagat açısından da değerlendiren şârih, beyitte yer alan edebî sanat/ları zikreder. Eserin dil, üslup, muhteva ve takip edilen şerh metoduna örnek olması münasebetiyle bir beytin şerhine aşağıda yer verilmiştir:

وَلِطَاعَتِهِ وَصَبَاحَتِهَا

أَنْوَارِ صَبَاحٍ مُّبْتَلِجٍ

“**emmâ me’âni’l-müfredât** طَاعَتِ maşdardur, طَاعَتِ uñ ma’nâsı Allâhu Te’âlâ hazretiniñ emr ü nehyine itâ’at ve inkıyâddur. صَبَاحَتِ hüsn ü cemâl ma’nâsına maşdardur. أَنْوَارِ, نُورِ uñ cem’idür. صَبَاحِ, nehâruñ evvelidür. مُّبْتَلِجِ, izâ’et ü işrâk ma’nâsına olan اِبْتِلَاجِ dan ism-i fâ’ildir. **emme’l-i-râb** و ‘aţifedür. طَاعَتِ lafzen mecrûrdur, lâmla câr me’a’l-mecrûra müte’allıkı hâşıldur. Mağallen merfû’ haberidür mübtedâ-yı mu’ahharuñ. و ‘aţifedür. صَبَاحَتِ lafzen mecrûr ma’tüfdur, طَاعَتِ’e ve muzâfdur zamîrine. أَنْوَارِ lafzen merfû’ mübtedâ-yı mu’ahhardur. Mübtedâ-yı mu’ahhar haberiyle cümle-i ismiyyedür. İrâbdan mağalli yok ma’tüfdur. İbtidâ’iyye-i sâbıka صَبَاحِ lafzen mecrûr muzafun ileyhîdür أَنْوَارِ uñ. مُّبْتَلِجِ lafzen mecrûr şıfatıdur صَبَاحِ uñ. **ma’nâ-yı**

beyt şafâ-yı yaqîn ile ibtihâcı mûcib ü mûntehic olan menhec-i taqvâya yâhud rızâ menhecine intihâc ü sülûk dilerseñ i' mâle kelâl ü sükûn geldükde tehyîc ve taḥrîk eyle."⁴⁷

Sonuç

*Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerhleri incelediğimiz bu çalışmada, 6'sı 17., 3'ü 18., 2'si 19. ve 3'ü 20. yüzyılda olmak üzere 15 şerhin tanıtımına yer verilmiştir. Mezkur şerhler içerisinde, 1600 yılında nihayete ermesi münasebetiyle, en erken tarihli çalışmanın Yahyâ b. Abdullâh'ın *Şerh-i Kasîde-i Münferice'*si olduğu; tespit edilen en yakın tarihli çalışmanın da Mustafâ Behcet b. Muhammed Sâlim'in 13 Mart Perşembe 1937 yılında nihayete eren, *Azvâu'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice'*si olduğu görülmektedir. Elimizde şimdilik, 17. yüzyıldan evvel *Kasîde-i Münferice'*nin şerh edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. 6 tane çalışma ile 17. yüzyıl, *Kasîde-i Münferice'*ye en çok şerhin yapıldığı yüzyıl hüviyeti taşırken; 2 çalışmayla 19. yüzyıl, kasideye en az şerhin yapıldığı yüzyıldır.

Tanıtımı yapılan her şerh mensur bir yapı arz eder, manzum bir şerhe rastlanılamamıştır. Fakat, Yahyâ b. Abdullâh'ın *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı çalışması, mensur bir şerh olmasının yanı sıra; kasidenin manzum bir tercümesini de bünyesinde barındırmaktadır. Yahyâ b. Abdullâh'ın şerhinde yer verdiği tercüme, akademik çalışmalarda Salahî Uşşakî'ye isnad edilen tercümenin birebir aynısıdır. Bu çalışma vesilesiyle, Salahî'ye isnad edilen bu çalışmanın Yahyâ b. Abdullâh'a ait olduğu da tespit edilmiştir.

Şerh metodu açısından bakıldığında çalışmalardan 4'ünün aktarma yönü; 11'inin ise açıklama yönü ağır basan şerhler olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla *Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerhlerde amacın farklı dilde yazılan metnin dil hususiyeti cihetinden anlaşılmağını gidermekten ziyade, kaynak metnin tasavvufî muhtevası hasebiyle anlaşılmasına engel olan sebepleri ortadan kaldırmak olduğu söylenebilir. Nitekim, 11 çalışmanın "aktarma yönü ağır basan şerh" hüviyeti taşıması *Kasîde-i Münferice'*ye yapılan şerhlerde takip edilen şerh

⁴⁷ Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bâyezîd 7900, vr. 48a.

metodunun paralel özellikler taşıdığını ispatlar niteliktedir. Buna mukabil şârihi belirsiz, *Şerh-i Kasîde-i Münferice*, irab bahsinin tafsilatlı olmasıyla öne çıkarken, Ankaravî'nin *Hikem-i Münderice fî Şerhi'l Münferice*'si ve Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed'in *Şerh-i Metîn ü Akvâ'sı* yararlanılan kaynakların hacimce fazla olması ve dinî-tasavvufî muhtevasıyla ön plana çıkmaktadır. Yine Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin *Şerhü Kasîdeti'l-Münferice*'sinde beyitlerin belagat yönünden incelenmesi geniş yekun tutmaktadır.

Kasîde-i Münferice'ye yapılan şerhler içerisinde Ankaravî'nin *Hikem-i Münderice fî Şerhi'l Münferice* adlı çalışması 44 nüsha ile en fazla nüshaya sahip çalışmadır. Ankaravî'nin çalışmasını 11 nüsha ile Rüstem Paşa-zâde'nin *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'si; 6 nüsha ile Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin *Şerhü Kasîdeti'l-Münferice*'si ve şarihi Belirsiz, *Şerh-i Kasîde-i Münferice* takip eder. Ebü'l-Hayr Ahmed b. İsmâîl'in *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'si, 18. yüzyıla ait şarihi belirsiz, *Şerh-i Kasîde-i Münferice*, Cebbârzâde Mehmed Arif Bey'in *Celb-i Sürûr ve Selb-i Kûdûr'u*, Vildan Fâik'in *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'si, Kemâleddin Harputî'nin *Kasîde-i Münferice tahmisiyle beraber şerhi* ve Mustafâ Behcet b. Muhammed Sâlim'in *Azvâu'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice*'sinin ise yalnızca tek nüshasına ulaşılabılmıştır. Bunun yanı sıra Kemâleddin Harputî'nin çalışması matbu neşredilen tek şerh olmasıyla beraber Ankaravî'nin şerhinin de hem yazma hem matbu nüshaları mevcuttur.

Kasîde-i Münferice'ye yapılan şerhler üzerine yalnızca 5 akademik çalışma mevcuttur. Ankaravî'nin *Hikem-i Münderice fî Şerhi'l Münferice*'si, Rüstem Paşa-zâde'nin *Şerh-i Kasîde-i Münferice*'si ve Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin *Şerhü Kasîdeti'l-Münferice*'si üzerine yüksek lisans tezi hazırlanmış; Mustafâ Behcet b. Muhammed Sâlim'in *Azvâu'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice*'si ve XVII. yüzyılda kaleme alınan şarihi belirsiz *Kasîde-i Münferice Şerhi* üzerine de akademik makale kaleme alınmıştır. Dolayısıyla *Kasîde-i Münferice*'nin Türk edebiyatındaki konumunun daha iyi kavranabilmesi adına, farklı yüzyıllarda yapılan şerhlerin akademik çalışmalara konu edinmesinin gerekliliği ortadadır.

Kaynakça

- ALZYUOT, Hassan (2013), *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice fi Şerhi'l-Münferice'si*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- BİLGİN, Azmi (2012), "Mustafa İsâmeddîn Efendi", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 281-282.
- ÇÖĞENLİ, Mehmed Sadi (2013), "İbnü'n-Nahvî ve el-Kasîdetü'l-Münferice'si", *Turkish Studies*, 8/13, 75.
- DEMİR, Gökhan (2016), *Et-Tansîsü'l-Muntazar Fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- DOĞAN, Ramadan (2020), "Mustafa Behcet Bin Muhammed Sâlim'in *Azvâu'l-Behçe fî Şerhi'l-Münferice* Adlı Eseri", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 5, 115-131.
- DOĞAN, Ramadan (2021), "Müellifi Meçhul Bir Kasîde-i Münferice Şerhi", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 7, 70-79.
- DURMUŞ, İsmail& ELMALI, Hüseyin (2000), "İbnü'n-Nahvî", *DİA*, 21, 163-164.
- ELMALI, Hüseyin , "İbnü'n-Nahvî, el-Kasîdetü'l-Münferice'si ve Tercümesi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 41.
- GÜLDÖŞÜREN, Arzu (2015), "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 117-148.
- HARPUTÎ, Kemâleddin (1899), *Kasîde-i Münferice'nin Tahmisiyle Berâber Şerhi*, Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet Matbaası.
- ÖZKAN, Ferudun Hakan (2014). "Ârif, Cebbâr-zâde Mehmed Ârif Bey", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arif-cabbarzade-mehmed-arif-bey> (4.09.2021).
- KARA, Rabia (2021), *Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri ve Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin Şerhi Kasîdeti'l-Münferice'si*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARATAŞ, Ahmet (2015), "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49, 29-126.

- KAYA, Zeliha (2021), *Hüseyin Bin Rüstem'in Kasîde-i Münferice Şerhi*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- KESİK, Beyhan "İSÂM, Mustafa İsâmeddin Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/isam-mustafa-isameddin-efendi> (22.08.2021)
- KILIÇ, Atabey (2008), "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi". *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu*, İstanbul: İBB Yayınları, 363-369.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAZAR, Sadık (2017), "Mustafâ İsameddîn Efendi'nin Şerhleri ve Şerh Usulü", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, 97-126.
- YAZAR, Sadık (2021), "Hasîbî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu", *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Armağanı*.
- YILDIRIM, Yusuf (2015), "Salâhî Uşşakî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1, 88.

Yararlanılan Yazma Nüshalar

- Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Nu. 46144.
- Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bâyezîd, Nu. 7900.
- İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Nu. OE_Yz_1252.
- Kayseri Raşîd Efendi Kütüphanesi, Nu. 570/1 ve 985/2.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Bölümü, Nu. 2175-2.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullâh Bölümü, Nu. 311.
- Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Bölümü, Nu. 1035.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde Bölümü, Nu. 105.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü, Nu. 3657.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi Bölümü, Nu. 815.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, Nu. 1402.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, Nu. 107.

